

Nastanak subkulturnih skupina-nogometni navijači

Dedić, Marko

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University North / Sveučilište Sjever**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:122:352754>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-27**

Repository / Repozitorij:

[University North Digital Repository](#)

Sveučilište Sjever

Završni rad br. 110/NOV/2018

Nastanak subkulturnih skupina – nogometni navijači

Marko Dedić, 1068/336

Koprivnica, srpanj 2018. godine

Sveučilište Sjever

Odjel za Novinarstvo

Završni rad br. 110/NOV/2018

Nastanak subkulturnih skupina – nogometni navijači

Student

Marko Dedić, 1068/336

Mentorica

Doc. dr. sc. Iva Rosanda Žigo

Koprivnica, srpanj 2018. godine

Predgovor

Sport je razlog zbog kojega sam upisao studij novinarstva. Shodno tome, temu priloženoga rada izabrao sam kako bih detaljnije proučio njegov neizostavni dio – navijače, u ovome slučaju nogometne. Osim brojnih saznanja do kojih sam došao tijekom pisanja, i koji su otkrili nove kutove gledanja na nogomet kao društveni fenomen, proučavanje je pokrenulo dodatno zanimanje za temu koje će u budućnosti zasigurno rezultirati čitanjem brojnih drugih knjiga ili istraživanja.

Zadovoljan napisanim, zahvalio bih se profesorici i mentorici Ivi Rosandi Žigo prvenstveno na dobivenoj mogućnosti da pišem rad na ovu temu, a zatim i na svim savjetima i pomoći tijekom proteklih mjeseci.

Nadalje, roditeljima, Mirjani i Zlatku, na njihovoj svakodnevnoj žrtvi koja mi omogućava obrazovanje, ali i neupitnoj podršci u ostvarivanju ciljeva. Jednako tako, zahvalan sam bratu Zoranu koji je svojim zrelim ponašanjem imao ulogu svojevrsnog roditelja puno prije nego je zaista postao ocem. Konačno, u pisanju i istraživanju, osim mene, najviše je idejama, potporom i, u duhu rada, navijanjem, sudjelovala moja djevojka Rahela što me čini neopisivo sretnim.

Sažetak

Značenje pojma kultura mijenjalo se kroz povijest. Brojni autori iznosili su različite definicije, a jednu od temeljnih dao je Edward Burnett Tylor. Prema njemu, kultura ili civilizacija podrazumijevaju znanja, vjerovanja, umjetnost, zakon, običaje i druge elemente koje je čovjek stekao kao dio društva. Velik broj različitih skupina dovodi do sukoba u kojima se profiliraju dominantne kulture i subkulture.

Subkultura obuhvaća dio društva koji se svojim karakteristikama razlikuje od dominantne većine i njezina ustaljenog načina ponašanja. Nastanak takvih skupina uvjetovan je utjecajem prijašnjih ili drugih kultura, političkim odabirom ili obrazovanjem, socioekonomskim i drugim prilikama. Prve teorije o subkulturama spominju se u radovima Čikaške škole, dvadesetih i tridesetih godina prošloga stoljeća, dok su sociološka istraživanja u Republici Hrvatskoj kasnila za ostatkom svijeta.

Iznimno proučavana subkulturna skupina su nogometni navijači. Okupljaju se oko sporta koji je od svojih početaka pod utjecajem globalizacije i kapitalizma doživio znatne promjene. Na temelju privrženosti nogometnom klubu ljudi stvaraju vlastiti identitet koji ih kao pojedince ili skupinu razlikuje od ostalih. Prvi oblici nogometnog navijaštva pojavili su se tijekom 15. i 16. stoljeća u Firenci. Navijači, većinom mlađi pripadnici, po iskazivanju interesa, emocijama i većem angažmanu razlikuju se od obične sportske publike. U stvaranju identiteta koriste transparente, pjesme, himne, dresove, zastave i dr., a ponekad sebe stavljaju iznad kluba. U Hrvatskoj su navijačke skupine preuzimale elemente drugih subkulturnih skupina, a utjecaj su vršili i mediji. Na ovome području ističu se Torcida i Bad Blue Boysi kao najvažnije i najveće skupine.

U sklopu navijačkih skupina pojavljuje se fenomen huliganizma koji svoje korijene, također, ima u dalekoj prošlosti. Huligani su ekstremniji i buntovniji, a nasiljem potvrđuju svoju pripadnost. U Hrvatskoj se počeci huliganizma vežu uz nacionalizam te sukobe na etničkoj i političkoj razini što je rezultat odnosa u Jugoslaviji. Danas su navijači konzervativne orijentacije, a karakterizira ih šovinističko, rasističko i slično ponašanje.

U sklopu rada provedena je anketa čiji je cilj bio dobiti mišljenje javnosti o hrvatskim navijačkim skupinama. Očekivani rezultati prikazuju kako se gotovo svi anketirani ne smatraju dijelom neke navijačke skupine, već svojim ponašanjem na stadionima te praćenjem nogometnih zbivanja pripadaju običnoj sportskoj publici.

Ključne riječi: kultura, subkultura, nogomet, navijači, huliganizam.

Sadržaj

1.	Uvod.....	1
2.	Određenje pojma kultura.....	2
3.	Određenje pojma subkultura.....	4
3.1.	Interakcionizam, etiketiranje i moralna panika.....	6
3.2.	Kontrakultura.....	7
3.3.	Birminghamska škola.....	8
3.4.	Subkulture u Republici Hrvatskoj.....	9
4.	Globalna važnost nogometa.....	12
4.1.	Nogomet i identitet.....	13
5.	Razvoj navijačkih skupina kao subkultura.....	15
5.1.	Karakteristike navijačkih skupina.....	15
5.2.	Karakteristike i razvoj hrvatskih navijačkih skupina.....	17
5.2.1.	Primjer hrvatske navijačke skupine – Torcida.....	18
5.2.2.	Primjer hrvatske navijačke skupine – Bad Blue Boys.....	21
6.	Problematika huliganizma unutar navijačke subkulture.....	24
6.1.	Teorijski pristupi ponašanju navijačkih skupina.....	25
6.2.	Huliganizam u Republici Hrvatskoj.....	27
7.	Percepcija javnosti nogometnih navijača u Republici Hrvatskoj.....	30
7.1.	Obrada ankete.....	30
8.	Zaključak.....	35
9.	Literatura.....	36
10.	Popis slika.....	39
11.	Prilog 1. Anketni upitnik.....	40

1. Uvod

Tema priloženog završnog rada je nastanak i razvoj navijačkih skupina kao subkultura. Iznimno proučavan i analiziran fenomen može se pronaći u svakome društvu s obzirom na to da je vezan uz nogomet, sport koji prati velik broj ljudi diljem svijeta.

Cilj rada jest objasniti nastanak navijačkih skupina, njihove karakteristike te proučiti problematiku huliganizma. Fokus je postavljen na subkulturni kontekst u Republici Hrvatskoj, a shodno tome provedena je anketa kojom se željelo dobiti mišljenje javnosti o navijačkim skupinama i provjeriti sudjeluju li i kako građani u nogometnim zbivanjima.

Rad se sastoji od dva glavna dijela. Teorijski čine objašnjenja pojmova kulture i subkulture te pripadajućih područja djelovanja na njihov razvoj, kao i uvid u početke subkulturnih teorija u Republici Hrvatskoj, što je iznimno važno za daljnje shvaćanje glavne teme. Kulturu su kroz povijest definirali brojni autori, dok su se subkulture znatnije počele proučavati tijekom dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća u radovima Čikaške škole. U Hrvatskoj je, pak, zapaženiji pristup zabilježen u kasnijem razdoblju. Drugi dio započinje pojašnjavanjem važnosti nogometa za današnje društvo, a zatim se daje povijesni pregled razvoja nogometnih navijačkih skupina u svijetu i Hrvatskoj te njihove karakteristike. Počeci se vežu uz zabavljanje aristokracije i puka, no pod utjecajem globalizacije i kapitalizma skupine su postale esencijalan dio nogometnog spektakla. Također, obrađuju se dvije najvažnije hrvatske skupine, Torcida i Bad Blue Boysi, čija se privrženost klubu, kao i u drugim slučajevima, očituje u stvorenom identitetu koji se ne manifestira samo na nogometnom stadionu. Potom se prelazi na huliganizam kao problematični dio navijačkih skupina čiji se temelj pronalazi u prošlosti Velike Britanije, zemlje koja se smatra kolijevkom nogometa. Ipak, fizički sukobi kakve danas poznajemo pojavili su se tijekom šezdesetih godina prošloga stoljeća, a sam pojam huliganizma izveden je iz prezimena irske obitelji. Na samome kraju rada izneseni su i obrađeni rezultati ankete provedeni na uzorku od stotinu ljudi, pri čemu valja naglasiti kako ciljane grupa nije odabrana zbog globalne raširenosti nogometa koji prate različite društvene skupine.

2. Određenje pojma kultura

Riječ kultura dolazi od latinske riječi *colere* koja se odnosi na obrađivanje zemlje i uzgoj domaćih životinja. Značenje se mijenjalo, odnosno postupno nadopunjavalo, od njegovanja duhovnih osobnosti, preko jezika, umjetnosti, književnosti i znanosti do obuhvaćanja povijesti i nasljeđa, pri čemu valja istaknuti važnost društvenih različitosti te utjecaj određenog razdoblja (usp. Crespi 2006: 10).

Jednu od temeljnih definicija, a prema *Encyclopaediji Britannici* gotovo najcitiraniju, iznio je britanski antropolog Edward Burnett Tylor. Prema ovom autoru, „kultura ili civilizacija, u njezinom širokom etnografskom smislu, jest složena cjelina koja uključuje znanja, vjerovanja, umjetnost, zakon, običaje i sve druge sposobnosti i navike koje je čovjek stekao kao član društva.“¹ Skledar i Zagorac dodaju kako je cilj kulture „održanje i humaniziranje čovjekovih prirodnih datosti i napredak ljudskoga opstanka“ (Skledar i Zagorac 2010: 7–8). Eagleton (usp. 2017: 11), pak, smatra kako je kultura jedna od najsloženijih riječi u globalno važnome engleskome jeziku. Može se odnositi na zbroj umjetničkih i intelektualnih djela, duhovni i intelektualni razvoj, spomenute vrijednosti, običaje i vjerovanja, postupke prema kojima ljudi žive te, općenito, na način života ljudi.

Očigledno, navedenim definicijama zajedničko je poimanje čovjeka i svih njegovih ostvarenja kao središta kulture koja se može sagledavati s različitih gledišta. Primjerice, subjektivno se vezuje uz ponašanje, mišljenje, vjerovanje i slično, dok se objektivno fokusira na povijest, odnosno društveno nasljeđe. Kultura je, dakle, usko povezana s tradicijom, pri čemu zajedničko, kolektivno sjećanje nastaje na temelju prikupljenih iskustava većeg broja ljudi. Različiti oblici ili vrste kulture posjeduju vlastite karakteristike i parametre koji ih definiraju i zbog kojih se ne mogu uspoređivati s drugima. One su nastale na temelju životnih praksi provedenih kroz povijest neke zajednice na čije su članove utjecali, na primjer, obrazovanje i društveni život. Stoga, svaka specifična kultura na različite, sebi svojstvene načine, stvara ljudske individue (usp. Crespi 9–12). Nadalje, temelj tradicije jest ponavljanje i tumačenje važnih povijesnih činjenica koje skupinu drže na okupu i koji su potrebni za svladavanje novih promjena te za stvaranje boljega svijeta. Shvaćati vlastiti identitet je smisao

¹ <https://www.britannica.com/science/anthropology/The-major-branches-of-anthropology#ref840179>

(pristupljeno 16. travnja 2018.)

egzistencije, a pojednostavljeno i lako pamtljivo Cifrić (2010: 15) je izrekao: „Ako čovjek ne zna tko je bio, teško može znati tko jest, a još teže tko može biti.“ No, rapidni tehnološki napredak vrši utjecaj na pojedinca što dovodi do multipliciranja identiteta, a posljedično i unošenja nesigurnosti u ljudski život. Zbog toga je važno pripadati kolektivu, odnosno skupini, jer ona pod pritiskom homogenizacije želi zadržati svoju posebnost i prepoznatljivost. Slučaj je karakterističan ne samo za kulture nerazvijenih zemalja, već i za moderna društva (isto, 15–16).

Prethodno spomenuta sintagma modernoga društva podrazumijeva koegzistiranje većeg broja različitih skupina koje ga tvore. Pri tome, prema navodima Crespija (usp. 2006: 21), postoje dominantne kulture čija načela, obrasci ponašanja, vjerovanja i sl., prevladavaju, ali su i prevladavala, u svakom povijesnom društvu. Isti autor govori kako se kultura „pojavljuje kao viševalentni, diverzificirani i često nehomogeni sklop predodžaba, kodova, tekstova, rituala, obrazaca ponašanja i vrijednosti, koji u svakoj određenoj društvenoj situaciji tvore skup resursa čija je specifična funkcija različito definirana ovisno o trenutku“ (isto, 22). Upravo zbog nehomogenosti, različiti kulturni poretki mogu biti u sukobu, pri čemu se javljaju oprečni pojmovi elitne i popularne (masovne) kulture te klasne i kulture pokreta, ali i pokreti vezani uz dob, spol, etničko podrijetlo itd. Ipak, za ovaj rad posebno valja istaknuti odnos dominantne kulture i subkulture, odnosno kontrakture o čemu će riječ biti u nastavku (isto, 21–22).

3. Određenje pojma subkultura

Subkultura je, prema Hrvatskom leksikonu, „pojam koji obuhvaća kulturu koja se razlikuje od etablirane (ustaljene) kulture,“ i koji „najčešće označuje običaje i ponašanje mladeži koji su u suprotnosti s ustaljenim društvenim vrijednostima.“² Na Hrvatskom jezičnom portalu, pak, stoji kako se radi o kulturnom i društvenom životu unutar određenih slojeva društva ili generacija koji je često u sukobu s priznatom kulturom.³ Treći izvor, Leksikografski zavod Miroslava Krležje, sužava definiciju na područje roditeljske kulture, pri čemu adolescenti ili bilo tko drugi odstupa od određenih normi i vrijednosti. Posebno je istaknuto kako se radi o mladima iz nižih društvenih slojeva.⁴ Valja, također, navesti definiciju prema kojoj subkultura označava „segmente populacije i socijalizacijske procese koji se, bez obzira na krovni pojam pojedinog (...) društva, oštro razlikuju prema spolu, dobi, klasi, zanimanju, regionalnoj, konfesionalnoj i etničkoj pripadnosti“ (Perasović 2001: 22). Dakle, vidljivo je kako subkulture čine manji dijelovi društva po određenim pojedinostima različiti od većine, s time da je fokus na mladima koje karakteriziraju jedinstvena viđenja, interesi, ponašanje, pripadnost i sl. Slikovito rečeno, kako je to iznio Albert Cohen, „postoji tvornica i dućan unutar tvornice, subkultura sveučilišta i subkultura studentskog bratstva (...) unutar sveučilišta, postoji subkultura susjedstva i subkultura obitelji...“ (Cohen prema Perasović 2001: 23)

Važno je, prije teorija o subkulturama, iznijeti načine na koje su se tijekom povijesti oblikovale. Prema Drakuliću (usp. 1984: 242), mrvljenje većih kultura dovelo je do stvaranja manjih grupa. One se mogu formirati prema podjeli rada utemeljenoj na društvenim ulogama te povezanoj s obrazovnim i socioekonomskim prilikama. Bitan faktor može biti utjecaj prijašnjih ili kultura određenih udaljenih krajeva, ali i politički odabir pojedinaca. Posljednji način koji navodi jest da subkulture nastaju na „osnovi egzistencijalnog izbora pojedinaca koji ne pripadaju istoj ili bliskim socijalnim grupama, (...) već se u jednom trenutku nalaze u

² <https://www.hrleksikon.info/definicija/supkultura.html> (pristupljen 26. travnja 2018.)

³ http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=d11mWxI%3D&keyword=supkultura (pristupljeno 26. travnja 2018.)

⁴ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58838> (pristupljeno 26. travnja 2018.)

istovjetnoj ili sličnoj egzistencijalnoj situaciji na koju reagiraju na istovjetan ili sličan način“ (isto).

Počeci teorije o subkulturama, navodi Kalčić (usp. 2012: 74), vežu se uz djelo *The Polish Peasant in Europe and America* iz 1918. godine, autora Williama Thomasa i Floriana Znanieckog. Opsežnu monografiju autor vidi kao prvu konkretnu studiju o subkulturama. Međutim, teorije o subkulturama spominju se prvenstveno u kontekstu dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća te sociološke Čikaške škole među čijim glavnim predstavnicima su Thomas, Park, Burgess, McKenzie i Wirth. Njihova metodologija bila je prvenstveno kvalitativna⁵, iako su nerijetko pribjegavali statistici, a zbog toga su je nazivali etnografijom ili urbanom etnologijom (isto, 17–19).

Pojam subkulture od samoga početka vezao se uz urbano. Točnije, skupine su nastajale u urbanim sredinama, odnosno gradovima koji su okupljali brojne različite skupine. Perasović u kontekstu tih vremena spominje dvije dimenzije. Prva se odnosila na određenu društvenu grupu u kojoj je subkultura, zapravo, imala ulogu kulture. S druge strane, govori o mladićima koji odrastajući napuštaju subkulturu koja ostaje kako bi poslužila novoj generaciji. Zbog toga subkultura označava sustav vrijednosti, ali i konkretnog aktera koji ga živi. Povezanost je očita s time da proces odrastanja ne podrazumijeva nestanak određene subkulture, dok, jednako tako, jednu skupinu ne mora nužno zamijeniti druga. Radi se o tradicionalnim obrascima ponašanja koji su se ustalili u društvu (usp. Perasović 2001: 43–47). Nadalje, zbog značenja subkulture kao skupa vrijednosti, pojedinac ne mora biti dio određene skupine kako bi pripadao subkulturnom stilu života, već može „samostalno i bez posredništva male skupine participirati u ritualima (recimo koncertima) potvrđujući svoj identitet izvan stereotipa o čvrstim unutargrupnim pravilima“, dok, također, to „ne znači da su zbog uočavanja takvih primjera prestali postojati oni koji upravo u skupini i preko pripadnosti skupini osnažuju širi kolektivni identitet“ (Perasović 2002: 490). Downes (Downes prema Perasović 2001: 40) subkulture dijeli na one koje se formiraju izvan i unutar konteksta dominantne kulture. Prva se odnosi, primjerice, na imigrantske grupe, dok drugu dodatno grana na one koje nastaju u

⁵ S obzirom na prirodu etnologije kao znanosti koja proučava kulture naroda, navedena istraživanja temeljila su se na, kako to Perasović kaže, uvidu u stvarnost, a ne na brojevima koji teško mogu prikazati stvarno stanje stvari.

pozitivnom i negativnom ozračju socijalnih i kulturnih struktura. Kao primjere navodi profesije i dobne grupe, tj., delinkventne i političko ekstremne subkulture.

3.1. Interakcionizam, etiketiranje i moralna panika

Razvoj fenomena subkultura obilježen je utjecajem teorije simboličkog interakcionizma čiji su zagovornici tvrdili kako je društvo prožeto učestalim sukobima među pojedincima i društvenim grupama. Pozornost se u ovoj teoriji prebacila na aktera, što je iznimno važno u kontekstu novoga pristupa. Prema interakcionista, „sistem vjerovanja koji čini neku subkulturu rezultat je pozicije aktera na društvenoj ljestvici, ali i njihova doživljaja vlastite pozicije“ (Krnić i Perasović 2013: 25). Dakle, o pojedincu, a zatim i grupi te pripadnosti njezinom, nazovimo ga društvenom sloju, ovisi kakvu će kulturu unutar svoje subkulture izgraditi. Samim time moderna društva su heterogena, odnosno različita, a ne jednolična. Takav pogled doveo je do prebacivanja fokusa s devijantnog ponašanja na analiziranje sustava i institucija socijalne kontrole (isto, 25–26). Interakcionista su nerijetko odbacivali pojam subkulture, no zapravo su istraživali iste fenomene kao i njihovi prethodnici uz to da su se koncentrirali na proces koji je dovodio do određene razine odstupanja od ostatka društva (usp. Perasović 2001: 65). S tim u vezi, pojavila se teorija etiketiranja prema kojoj oni koji krše određena društvena pravila postaju autsajderi. Istovremeno, ne poštujući jedna pravila, postoji mogućnost da poštuju pravila neke druge skupine. Također, pojedinac koji prekrši nametnuto pravilo može one koje ga osuđuju smatrati autsajderima. Zaključno, primjenjivanje pravila i kazni dovodi do zastranjenja. (isto, 59–60) „Niti jedan oblik ponašanja nije devijantan sam po sebi već ga takvim čini interpretacija i reakcija na sam čin“ (Krnić i Perasović 2013: 26).

U socijalnoj se teoriji zatim pojavio koncept moralne panike. Njegovim utemeljiteljem smatra se Stanley Cohen kojega su, među ostalim, inspirirali interakcionizam i teorija etiketiranja. Analizirao je reakcije društva na pojavu i sukobe dviju subkultura, modsa i rockera, te je fenomen imenovao moralnom panikom, prikazavši kako dominantna kultura vodi svojevrsni rat protiv onih koji su se, prema njihovu mišljenju, počeli neprimjerenom ponašati. Naime, ljudi su priviknuti na određeni tip odnosa. Kršenje svojevrsnog obrasca dovodi do zastranjenja pojedinaca ili skupine, a zatim i nametanja stereotipa od nezadovoljne većine koja takav oblik ophođenja ne prihvaća ili ne razumije. Jednako tako, u zajednici u strahu od mogućih posljedica aktivnosti nekih skupina nastaje stres. Zbog toga je Cohen

povukao paralelu s katastrofama ili nesrećama jer takvi fenomeni nisu dio svakodnevice (usp. Perasović 2001: 94–96).

3.2. Kontrakultura

Prema Leksikografskom zavodu Miroslava Krležje, kontrakultura je „skup činitelja i senzibiliteta, nazvanih u socijalnoj teoriji i društvenim pokretima, koji se radikalno suprotstavljaju dominantnoj kulturi, vladajućem poretku i sustavu vrijednosti.“⁶ Drakulić (1980: 9) govori o različitim skupinama, „od pojedinih sociopatoloških ili kriminalnih grupa kao što su omladinski gangovi, do onog dijela suvremenih omladinskih pokreta koji u svom nastupanju stavljaju težište na zahtjev za radikalnom promjenom načina života, a ne samo političkih formi ili tipova vlasništva nad sredstvima za proizvodnju.“ Ključno u obje definicije jest želja za promjenom i radikalnost skupina usmjerena prema vladajućima te ustaljenim društvenim pravilima.

Drakulić je upozorio da, ako se pod kulturom podrazumijeva način života ljudi, kontrakultura postoji oduvijek (isto, 10). Međutim, djelo *Kontrakultura* autora Theodorea Roszaka smatra se temeljem kontrakulture kao pojma koji je prihvaćen u šezdesetim godinama 20. stoljeća nakon pojave društvenih i drugih pokreta mladih ponajprije u SAD-u. U navedenom razdoblju nastaju brojni protesti kao što su antiratni vezan uz Vijetnamski rat ili studentski pokreti diljem svijeta. Mnoge skupine željele su promjene u svijetu, ali je važan bio i rad na samome sebi. Zbog svega toga kontrakultura najviše do izražaja dolazi u šezdesetim godinama kada se inzistiralo na radikalnoj promjeni koja je uključivala svakodnevnu borbu i stvaranje drugačijeg načina života.⁷ Razvoju kontrakulturnih pokreta doprinio je razvoj tehnologije i medija čime je širokim masama omogućeno primanje informacija o brojnim protestima (usp. Perasović 2001: 67–71). Kontrakulturu su karakterizirali pozivi na revoluciju, otpor, subverzivnost i novi pogledi na svijet. Pokreti takvoga tipa prevladavali su prvenstveno u SAD-u, dok su se u Europi, u toj mjeri, pojavili petnaestak godina kasnije. Ipak, treba spomenuti provose u Nizozemskoj te berlinsku komunu kao svojevrsne prethodnike. Razlozi nastanka skupina u suštini su bili slični, no teško je govoriti o

⁶ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=32945> (pristupljeno 14. svibnja 2018)

⁷ isto.

homogenosti, uzevši u obzir da su bili orijentirani na različite probleme koje su pokušavali riješiti na drugačije način. Također, obujam svakoga pokreta nije bio jednak, a ponovno značajnu ulogu imala je glazba, tj. *rock*. Pripadnici takvih skupina izražavali su nezadovoljstvo prema ustaljenim društvenim pravilima, napuštali obrazovne institucije, odlazili od kuće te osnivali komune, eksperimentirali na različite načine itd. Kao primjer poslužiti mogu yippiesi (*Youth International Party*). Simbolizirala ih je radikalnost, a zagovarali su revoluciju, barikade, ukidanje novca, putovanja, glazbu i drogu (usp. Krnić i Perasović 2013: 27–28).

Postoje mišljenja kako kontrakture nisu zaživjele. Podrazumijevaju radikalne promjene u društvu, dok se subkulture samo jednim dijelom ne drže društvenih normi i pravila, nisu radikalne i često se razvijaju samo u slobodno vrijeme njihovih pripadnika. Vrijednosti subkulturnih i kontrakulturnih stilova ponekad su se ispreplitale s obzirom na to da je, primjerice, glazba za obje strane bila važan element identiteta. Unatoč tome što je glazba danas komercijalizirana, posredovana medijima i dio industrije zabave, kontrakulturni elementi vidljivi su u subkulturama. Krnić i Perasović kažu kako se pobuna pretvorila u životni stil koji se ne smije opisati samo zato što je današnji svijet kapitalistički te tehnički i medijski razvijen (isto, 29–30).

3.3. **Birminghamska škola**

Birminghamska škola, odnosno Centar za suvremene kulturne studije, skupni je naziv istraživanja vezanih uz mlade koja su nastala u sklopu centra. Jedan od najpoznatijih autora, Stuart Hall, odbijao je zajednički naziv, no, rad, odabir tema te korištenje istih pojmova doveli su do spomenutoga naziva. Iako se u počecima škola bavila različitim kulturnim područjima, kasnije se fokusirala prvenstveno na mlade, proučavajući važnost glazbe, stila, slenga, rituala i sl. (usp. Krnić i Perasović 2013: 32–33). Neki od glavnih autora ove marksistički orijentirane škole uz Halla su Dick Hebdige, Paul Willis te Phil Cohen. Iznose sljedeću definiciju: „Subkultura kao solucija prema problemu klasne strukture društva“ (Perasović 2002: 489). Dakle, proces nastanka subkultura povezuju sa strukturom društva te umjesto prilagodbe mladih naglašavaju konflikt (isto). Ponajprije se misli na odnos roditelja i djece koja, posljedično, ranim sklapanjem brakova i ulaskom u nove skupine pokušavaju iznova stvoriti obitelj. Prema Cohenu, mladi simultano žele zadovoljiti potrebu za autonomijom, ali i zadržati obiteljsku identifikaciju. U stvaranju svojega mišljenja koristio je marksističko nasljeđe klasne analize te pojmove *ego* i *super ego*, preuzete od Freuda. Važan je i pojam

teritorijalnosti koji služi kao poveznica između simbolizma i stvarnosti (usp. Krnić i Perasović 2013: 33–35).

Djelo naziva *Subcultures, Cultures and Class* bilo je iznimno važno za rad Birminghamske škole, a govorilo je o skupinama mladih koje nakon određenog vremena nestanu ili se udruže sa širom kulturom. Naglašava kako bez obzira na njihova obilježja, članovi određene skupine i dalje jesu dio okoline, pri čemu pružaju otpor klasnoj i dominantnoj kulturi (isto, 35–36).

Iznimno bitni pojmovi su kulturna hegemonija i *bricolage*. Prvi je razvio Gramsci, tvrdeći da se klasni odnosi u zemljama kasnog kapitalizma određuju borbom za prevlast. Kaže kako dominantna klasa mora imati određenu razinu suglasnosti podčinjene kako bi vladala. Isti princip prenosi na subkulture, odnosno, skupina se mora izboriti za prostor u kojemu će održavati svoj identitet. Drugi pojam, *bricolage*, John Clarke preuzeo je od Levi-Straussa, a „označava premještanje nekog predmeta iz jednog konteksta u drugi, stvarajući tako novi diskurs, odnosno mijenjajući sadržaj poruke“ (isto, 37). Pojedinci se unutar određenog društva prilagođavaju i stvaraju novu skupinu, tj. subkulturu. Willis je, pak, uveo pojam homologije prema kojemu su način života i pojedine životne vrijednosti usko povezane te tvore identitet. U konačnici, autori su uspjeli ukloniti negativne konotacije sa subkulturnih stilova (isto, 38–39).

3.4. Subkulture u Republici Hrvatskoj

U Hrvatskoj su se prve teorije o subkulturama pojavile kasnije nego u ostatku svijeta. Otprilike petnaest godina nakon nastanka određenih subkulturnih skupina, započela su sociološka istraživanja (Perasović 2001: 141). Prva takva govorila su o grafitima i nogometnom huliganizmu, a u većini se tekstova primijetila sličnost oko upotrebe pojmova kao što su dominantna kultura i dominantni kulturni sklop, dok se razlike između subkulture, kontrakture i neformalnih grupa opisivale prema radovima Roszaka, Hebdigea i drugih autora toga područja. Perasović kaže kako su činili temelj daljnjih istraživanja, naglašavajući, ipak, da se radi o „izoliranim primjerima, koji ne proizlaze iz neke škole, šireg istraživačkog tima ili barem nekog većeg projekta koji bi obuhvaćao problem subkultura u cjelini, uključio niz suradnika i započeo istraživanje na području Hrvatske...“ (isto, 150)

Veliki utjecaj na razvoj subkulturnih teorija imalo je političko stanje na području Hrvatske, zbog čega, u suprotnosti s ostatkom svijeta, mladi nisu izravno sudjelovali u revolucionarnim kretanjima šezdesetih i sedamdesetih godina. Prema Kalčiću, Hrvatsko

proljeće nije imalo veze s *rock* kulturom i subkulturnim stilovima. Stoga se razvoj subkultura odnosio prvenstveno na stil, identitet, glazbu, umjetnost, odijevanje i sl. Primjerice, ističe bojanje kose i ukrašavanje odjeće bedževima i zakovicama, kopirano u osamdesetim godinama iz prvih MTV spotova, što je mlađim generacijama bilo potpuno nerazumljivo. Roditelji su, pak, bili primorani prihvatiti novo stanje (usp. Kalčić 2012: 78–79).

Sedamdesete godine obilježile su tri subkulturne skupine. *Street corner* mladići bili su prva, a karakterizirala ih je kompetitivnost, sklonost kriminalnim radnjama i nasilničko ponašanje zbog čega su u Zagrebu dobili naziv štemeri. Shodno tome, povezivani su s nogometnim huliganima i *skinheadsima* (usp. Perasović 2002: 492). Skupine su nosile imena prema svojim ulicama ili kvartovima te samim istaknutim članovima koji su, primjerice, odlaskom u zatvor imali povlašteni položaj. Članovi su nerijetko bili redari i izbacivači u klubovima, dok je većina sudjelovala u raznim tučnjavama, udaljavajući se istovremeno od teškog kriminala (usp. Perasović 2001: 227). Sljedeći su hašomani, subkultura povezana sa širenjem *rock* kulture i životnim stilovima u Americi i Velikoj Britaniji, prepoznatljiva po slušanju određene glazbe i izgledu. Imali su dugu kosu, tankerice, tj. jakne kakve je nosila američka vojska, zatim traperice, karirane košulje, tenisice, marame, nakit, miris i simbole kao što su egipatski križevi i imena *rock* bendova na majicama. Članovi su, također, izlazili u jednake objekte, pritom koristeći karakteristični sleng. Posljednji su šminkeri kod kojih je ponajprije bio važan izgled, a zatim i izbor glazbe. Sa željom da budu priznati i posebni, odabirali su ono što je u datom trenutku i među određenim ljudima bilo aktualno. Povezani s modom, većinom su pripadali bogatijim slojevima, iako to nije bilo nužno. Uspoređujući s prethodne dvije subkulture, šminkeri su bili društveno najprihvatljiviji (isto, 180–212).

Kraj sedamdesetih te početak osamdesetih obilježila je pojava punkera. Negativnu reakciju na njihov dolazak iskazali su hašomani, opisivajući ih „kao agresivne, njihovu glazbu kao priglupu i cijeli pokret kao nasilnički“ (isto, 232). *Punk* je karakterizirao politički angažman, kritiziranje sistema te govor o svakodnevnim problemima. Sve to rezultiralo je cenzuriranjem pjesama i napetim odnosima s vlašću. Nova era *punka* pojavila se kasnije, a pripadnici su bili prepoznatljivi po irokezama i sličnim frizurama, poderanim jaknama, starim sakoima, obojanim pramenovima, psećim ogrlicama, lancima, uskim hlačama, simbolima anarhije itd. Dio ove subkulture bio je nasilan, iako više u ritualne i provokacijske svrhe (isto, 231–38).

Slika 1. Primjer izgleda punkera

Sredinom i drugom polovicom osamdesetih došlo je do pojave novih skupina. Vrijeme „obilježava fragmentacija i već krajem osamdesetih *crossover* proces, tako da su se *heavy metal* (...), *dark/gothic*, *hard-core*, *rockabilly* i drugi pravci osamostaljivali tvoreći zasebne identitete...” (usp. Perasović 2002: 492)

Punk i *hard-core* u devedesetima povezivao se s vegetarijanstvom, ekološkim načelima, borbom protiv seksizma i muške dominacije te militarizma i općenito nasilja. Desetljeće prije punkeri su često odlazili na nogometne utakmice, dok se u devedesetima to rijetko događalo. Njihovo mjesto zauzeli su *skinheadsi*, naginjući istovremeno stadionskim ritualnima, nasilništvu i desnim političkim opcijama. U konačnici, razvoj subkultura u Hrvatskoj specifičan je zbog spomenute posebne političke situacije i stvaranja *rock* kulture. Individue povezane uz određenu skupinu u većini slučajeva nisu predstavljale točno određeni društveni sloj (isto, 2002: 494). Valja napomenuti kako su posebnu skupinu u gore opisanom razdoblju činili nogometni navijači, o kojima će se detaljnije govoriti u nastavku rada.

4. Globalna važnost nogometa

Za početak, potrebno je objasniti važnost nogometa, fenomena oko kojega se mnogobrojni okupljaju. Ugrubo, radi se o sport u kojemu dvije momčadi sastavljene od 11 igrača, na pravokutnom, travom obloženom terenu, pod nadzorom sudaca, pokušavaju jedna drugoj postići pogodak. Pobjednička je ekipa koja realizira više svojih pokušaja, pri čemu igrači, osim vratara, loptu ne smiju dirati rukom. Ograničavajući faktor je pravilo zaleđa koje se manifestira nedopuštenim kretanjama igrača u odnosu na loptu.⁸

Iako se korijeni nogometa pronalaze u starim civilizacijama Dalekoga istoka, pa i Grka te Rimljana, u najbližijem obliku kakvoga danas poznajemo pojavio se u Engleskoj, ponajprije u 19. stoljeću. Godine 1863. osnovana je prva nogometna organizacija, *Football Association*, prva liga pokrenuta je 1888. godine, 1904. osnovana je Međunarodna nogometna federacija (*Federation Internationale de Football Association* – FIFA), dok je nogomet 1908. proglašen olimpijskim sportom. Riječ nogomet stvorio je Slavko Rutzner Radmilović 1893. ili 1894. godine prema navodima iz zagrebačkih novina i časopisa. S obzirom na to da je Engleska bila pomorska i industrijska velesila, nije bilo potrebno mnogo vremena da se raširi po cijelome svijetu. Prve nogometne utakmice u Hrvatskoj odigrane su 1880. godine u Županji. (usp. Marković 2012: 305–07)

Od spomenutih godina do danas mnogo se toga promijenilo pod utjecajem globalizacije. Sport se od rekreacije, preko amaterizma do gospodarske djelatnosti, nejednako i ovisno o području, razvijao više od stotinu godina. U slučaju nogometa, omasovljenje je omogućila jednostavnost, odnosno potreba da su za bavljenje istim potrebni samo lopta i određeni prostor. Shodno tome, nogomet se igra u svim dijelovima svijeta, pa i onim najsiromašnijim. Zanimljivo je da FIFA kao organizacija ima više članova od Ujedinjenih naroda, a važno je reći kako je Svjetsko prvenstvo 2014. pratilo više od tri i pol milijarde ljudi (usp. Škaro i Stipetić 2016: 29–30).

O važnosti nogometa svjedoči usporedba brojnih autora s religijom, dok su igra, natjecanje, spektakl i simbol četiri njegove karakteristike. Nogomet asocira na slobodu, prizivajući osjećaj djetinjstva. Jednako tako, donosi pobjednika i gubitnika što rezultira simboličkim nasljeđem, a u današnjem svijetu povezano je i s nacionalnim prestižem i

⁸ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Nogomet> (pristupljeno 20. svibnja 2018.)

prikazom gospodarskog rasta. Gledatelj proživljavanjem uspjeha i neuspjeha tijekom utakmice, koju se promatra kao spektakl, doživljava katarzu i strah. Posljednji element odnosi se na ambivalentnost čovjeka, odnosno postojanje suprotnih osjećaja gledajući iz perspektive nogometne igre (Muller prema Komar 2015: 398).

U nogometu se nalaze ogromne količine novca. Tvrtka Deloitte svake godine, u veljači, objavljuje popis nogometnih klubova koji su u posljednjih godinu dana ostvarili najveće prihode. Prema popisu iz 2018., na prvome mjestu nalazi se engleski Manchester United sa 676 milijuna eura prihoda. Deset godina prije, 2008. godine, na toj se poziciji nalazio španjolski Real Madrid s 351 milijunom eura. Dakle, vidljivo je kako su se prihodi gotovo udvostručili.⁹

Rank in 2018	Club	Revenue (€ million)	Country	Rank in 2017	Change
1	Manchester United	676.3	 England	1	● —
2	Real Madrid	674.6	 Spain	3	▲ +1
3	Barcelona	648.3	 Spain	2	▼ -1
4	Bayern Munich	587.8	 Germany	4	● —
5	Manchester City	527.7	 England	5	● —
6	Arsenal	487.6	 England	7	▲ +1
7	Paris Saint-Germain	486.2	 France	6	▼ -1
8	Chelsea	428.0	 England	8	● —
9	Liverpool	424.2	 England	9	● —
10	Juventus	405.7	 Italy	10	● —

Slika 2. Prihodi nogometnih klubova u 2017. godini

4.1. Nogomet i identitet

Identitet je „proces stvaranja smisla na temelju kulturnog atributa ili srodnog niza kulturnih atributa kojima je dana prednost u odnosu prema drugim izvorima smisla“ (Castells 2002: 16). Pojam se definira i kao skup karakteristika koje pojedinca ili skupinu razlikuju od drugog pojedinca ili skupine.¹⁰ Identiteta može postojati više, no treba ih razlikovati od uloga

⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Deloitte_Football_Money_League#2018 (pristupljeno 20. svibnja 2018.)

¹⁰ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26909> (pristupljeno 21. svibnja 2018.)

koje postoje unutar društva. Primjerice, ista osoba može biti otac i nogometni navijač. Potrebno je biti svjestan kako je identitet snažniji i važniji od uloge jer se odnosi na samoizgrađivanje. Nastaje, među ostalim, na temelju povijesti, geografije, biologije, raznih vjerskih i drugih institucija. Castells predlaže tri vrste identiteta: legitimirajući, projektni i identitet otpora. Legitimirajući stvaraju vladajuće institucije čime proširuju i organiziraju svoju dominaciju među pojedincima. Projektni nastaje kada isti pojedinci žele izgraditi novi identitet čime mijenjaju svoj položaj u društvu i cjelokupnu društvenu strukturu. Posljednji je identitet otpora koji uspostavljaju pojedinci ili grupe koje se nalaze u lošijem, obezvrijeđenom položaju. Njihov cilj temelji se na načelima različitim ili suprotnim od uobičajenih. Autor, u nastavku, naglašava kako potonji identiteti mogu postati dominantni i legitimirajući. Tvrdi kako legitimirajući stvara civilno društvo koje ponekad može biti konfliktno, dok se projektni temelji na različitosti društvenih aktera. Identitet otpora, važan za nastavak ovoga rada, može dovesti do stvaranja zajednica koje nastaju kao odgovor na ugnjetavanje uvjetovano, na primjer, poviješću (usp. Castells 2002: 16–21).

Nogomet može činiti važan dio identiteta nekog pojedinca, a tome pomažu klubovi kao dio određenog grada, regije i sl. Također, identitet se može oblikovati kroz nacionalnu reprezentaciju koja sudjeluje na svjetskim i europskim natjecanjima. Zanimljivo je kako se širenje nogometa poklopilo sa stvaranjem nacionalnih država krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Upravo na primjeru Hrvatske te njezina osamostaljenja vidljivo je sve navedeno. Država u nastajanju tada je „trebala simbole identiteta, pojave koje populaciju povezuju i stvaraju osjećaj jedinstva, a upravo kad su se simboli identiteta u Hrvatskoj stvarali, njezina nogometna reprezentacija postizala je iznimno dobre rezultate (...), izazivala nacionalnu euforiju te slavila po ulicama i trgovima diljem zemlje...“ (Komar 2015: 399) Nogomet dovodi do razlikovanja i suprotstavljanja drugima. Nerijetko se identitet pojedinca, a zatim i grupe, učvršćuje pronalaženjem svojevrsnog neprijatelja. Primjerice, u Hrvatskoj bi, zbog ratne povijesti, nastupila sreća i, recimo to tako, naslađivanje stanovništva u slučaju poraza reprezentacije Srbije. Dakako, primjeri ne moraju biti nacionalni te radikalni, već se češće preslikavaju na lokalnu razinu gdje identiteti nastaju na temelju rivalstva dvaju klubova, nerijetko iz istoga grada kao što je to u slučaju talijanskih sastava Intera i Milana ili njemačkih Bayern i Münchena 1860 (usp. Vrcan 2003: 21). Sport, odnosno nogomet, jest sredstvo stjecanja dobre pozicije u međunarodnoj zajednici, a služi i za jačanje patriotskih i nacionalnih osjećaja. Razvijenije zemlje time traže potvrdu svoje snage (Koković prema Komar 2015: 400).

5. Razvoj navijačkih skupina kao subkultura

Kao što je rečeno, nogomet se od svojih početaka gotovo potpuno promijenio pod utjecajem globalizacije i kapitalizma. U novijoj se povijesti i dalje često pojavljuju izvori o tome kako se igra slična nogometu odvijala u Grčkoj i Rimu, brazilskim plemenima ili Kini. Ipak, prema Srđanu Vrcanu, počeci pravoga nogometa, kako ga autor naziva, pojavljuju se u Firenci tijekom 15. i 16. stoljeća. Zabavljajući okupljenu aristokraciju i puk, stvoren je izgled današnjih navijača koji su već tada podrazumijevali „navijačko postrojavanje, mahanje zastavama, pjevanje himni, različite boje pojedinih momčadi koje nose gledatelji kad nastupaju kao navijači itd“ (usp. Vrcan 2003: 8). U Engleskoj, državi koja se smatra kolijevkom ovoga loptačkog sporta, barem modernoga tipa, nogomet je u počecima bio gruba, pučka, ponajprije muška igra koja se prema lokalnim pravilima odvijala po ulicama i livadama. Vremensko i prostorno neodređenje kao i nedostatak suca doveli su do fizičkih sukoba. Igrači se nisu posebno odvajali od lokalnog gledateljstva koje su činili obični građani, a ne plemstvo čije je mišljenje, pak, bilo da mnoštvo ne razumije i ometa bilo koju vrstu igre. Danas gotovo ne postoji aktivnost koja okuplja toliki broj ljudi, spreman potrošiti novac i vrijeme kako bi, nerijetko po lošim vremenskim uvjetima, pratio nogometnu utakmicu. Vrcan, stoga, kaže kako se navijače ponekad proziva mazohistima (isto, 8–13).

Dougie Brimson navijača definira kao potpuno predanu i strastvenu osobu koja određeni klub prati u dobrim i lošim trenucima te smatra kako su on i njemu slični temelj kluba u čijim uspjesima vidi svoje zasluge. Zaključuje kako „biti nogometni navijač nije isto što i gledati sjajan nogomet“, već se radi „o ulaganju vremena u nešto, o pripadanju nečemu, entitetu nogometnog kluba“ (usp. Brimson 2006: 36).

5.1. Karakteristike navijačkih skupina

Navijači se od klasične sportske publike razlikuju po nekoliko elemenata. Pokazuju značajniji interes za praćenjem određenog sporta, emocionalno su povezani sa specifičnim klubom ili reprezentacijom i svime što se veže uz njih te su spremniji na veći angažman kako bi isti ostvario što bolji rezultat. Samom povezanošću, navijači su nekritični i subjektivni. Lalić tvrdi kako je vidljivo da se radi o većinom mlađim pripadnicima zbog čega je riječ o omladinskom fenomenu. Djevojke su, pak, rijetko viđene unutar navijačkih skupina. Očito je, dakle, kako navijačka subkultura podrazumijeva postojanje muževnosti, agresivnosti, drskosti i sličnih vrijednosti. Karakteristično za navijačke skupine jest što sebe stavljaju ispred

momčadi koju simpatiziraju. Fokusirani su na prikazivanje svojega identiteta što je i temelj njihova postojanja (usp. Lalić 1993: 45–46). U svrhu stvaranja atmosfere na stadionu koriste se transparentima, zastavama, nose šalove, kape i odjeću s klupskim simbolima te skandiraju i pjevaju pjesme i himne, pri čemu se svi zajedno nalaze na određenom dijelu tribina. Navedeno čini „sustav znakova kojima se naglašavaju posebna identifikacijska značenja unutar grupe (...) te komuniciraju odgovarajuće poruke prema svima na stadionu koji toj skupini ne pripadaju i javnosti u cjelini...” (isto, 148–49) U ovome slučaju vidljivo je praktično ostvarenje pojma *bricolage*, procesa kojim navijači kroz nabrojane elemente s potpuno različitim motivima stvaraju vlastiti vrijednosni sustav i zajednički identitet, istovremeno dajući podršku nogometašima. Konačno, time se nadograđuje subkulturni stil koji je s vremenom napustio nogometne terene i preselio se u svakodnevni život (isto, 183).

Lalić je na temelju 108 ispitanih članova Torcide, navijačke skupine HNK Hajduka Split, 1993. godine navijače podijelio u četiri skupine: navijač-navijač, navijač iz trenda, navijač-nasilnik i navijač-politički aktivist. Petu, posebnu skupinu koja je izvan osnovne podjele nazvao je navijač-novak. U sklopu istraživanja tvrdio je kako ljudske grupe nisu zbroj pojedinaca, „već relativno stabilne kolektivne formacije koje supsumiraju određeni vrijednosni sustav, svijest o grupnoj pripadnosti, normama utvrđene uloge članova, uvriježene oblike ponašanja i drugo“ (isto, 134). Navijač-navijač osmišljava slogane i priprema transparente. Shodno tome, glavni cilj mu je stvaranje atmosfere na stadionu, dok se u nasilje uključuje povremeno. Klub koji prati vidi kao gradski ili simbol regije te mu ne odgovara miješanje politike u sport, kao ni interesa navijača s interesima kluba. Navijač iz trenda, kao što mu naziv govori, prati većinsku skupinu. Ponaša se u skladu s definiranim stilom, sudjeluje u nasilju te konzumira alkohol i različite vrste droga. Lalić ističe kako postoji mogućnost da takav tip navijača inače nije agresivan. Navijač-nasilnik na nogometnim utakmicama, nerijetko pod utjecajem alkohola ili droge, pokazuje svoje nasilničko ponašanje koje mu istovremeno, smatra, donosi bolji status unutar grupe. Navijač-politički aktivist skupinu koristi kao platformu za širenje političkih ideja. Pjevanjem, uzvicima, nasiljem i nošenjem političkih obilježja pokušava nametnuti političku opciju. Navijač-novak je najčešće mlađi adolescent kojega privlači uzbuđenje i atmosfera u skupini. Kako bi ušao u svijet starijih, slijedi druge članove, a sudjeluje tek u masovnim sukobima. U konačnici, Lalić naglašava kako se tipovi navijača nerijetko miješaju, no smatra kako je navedena podjela slična u ostalim skupinama u Hrvatskoj, kao i svijetu (isto, 134–39). Primjerice, ranije spomenuti autori Marsh, Rosser i Harre nogometne navijače u Velikoj Britaniji podijelili su

na vođe navijanja, agro-vođe, organizatore, luđake, huligane, borce i pijanice (Marsh, Rosser i Harre prema Lalić 1993: 139).

5.2. Karakteristike i razvoj hrvatskih navijačkih skupina

U osamdesetim godinama u Hrvatskoj, a dvadesetak godina prije u Velikoj Britaniji, razvile su se skupine nogometnih navijača koje su preuzimale elemente *rock* i sličnih subkultura, a utjecaj su vršile i informacije o svjetskoj pop-kulturi prenesene putem medija. Nova subkultura nazvana tada navijačkim plemenom, od drugih skupina preuzela je svijest o pripadničtvu, pisanje grafita auto-lak sprejom, korištenje engleskog jezika, eksperimentiranje drogom, preuzimanje odjeće, frizura i sl., te ples i sami dolazak navijača na stadion. Poput *rock* bandova, navijačke skupine počele su si davati imena, a od ostalih subkultura razlikovalo ih je korištenje bengalki i dimnih kutija. Stvarajući vlastiti stil, udaljavali su se od roditeljske kulture koja je bila dio nogometnog svijeta. Identitet navijača do izražaja je dolazio u slobodno vrijeme zbog čega takve skupine, ukoliko nisu narušavale svakodnevne životne aktivnosti poput rada i zarađivanja, nisu bile osuđivane od strane dominantne kulture. Dominantnu kulturu u kontekstu nogometa karakteriziraju konkurencija, muškost i alkohol. Unatoč spomenutim elementima, nogometni huliganizam nailazio je na razumijevanje. S druge strane, na primjeru darkera i njihova simbola preokrenuta križa vidljivo je kako su roditelji bili u strahu, odnosno isto nisu odobravali. Toleranciji su doprinosili i mediji, „od sportskih koji su uvijek govorili o "dvanaestom igraču" do televizijskih serija (...) u kojima muškarci skrivaju mali radio u koncertnoj dvorani kako bi mogli pratiti utakmicu“ (Perasović 2001: 287). Navijačke skupine postajale su važnije od samoga nogometa koji su ometali svojim postupcima kao što su ples ili bakljade (usp. Perasović 2001: 282–91). Ipak, nogomet kao spektakl obogaćen je samim postojanjem skupina. Stvorivši identitet, počeli su davati imena, pa su tako na ovome području Balkana pojavile Horde zla, Armada, Furije, Manijaci, Barbari, Zulu ratnici itd. Simbolizirale su ih krilatice, pjesme, molitve i dr., što nije bilo vidljivo u navijaštvu Velike Britanije. Utjecaj se širio u tolikoj mjeri da su skupine postale iznimno kritične prema vodstvu kluba ili igračima što je važno istaknuti s obzirom na današnji primjer Torcide. Konačno, navijači su tu ulogu počeli obnašati gotovo cijelo vrijeme, a ne samo na stadionima. Vrcan zaključuje kako se navijanje na prostoru bivše Jugoslavije razvijalo uglavnom prema obliku Zapadne Europe (usp. Vrcan 2003: 95–97).

Lalić u svojem novom djelu *Nogomet i politika* hrvatske navijače danas veže prvenstveno uz desne, konzervativne političke opcije. Međutim, mnogi padaju pod utjecajem većine te ne

izjašnjavaju osobne stavove, a s obzirom na to da mnogo aktivnih navijača ima oko 20 godina, autor kaže kako je velika mogućnost da su stranački neopredijeljeni. Dakle, oni ritualno sudjeluju u iznošenju političkih stavova. S tim u vezi, na njih utječe nezavidni socijalni kontekst zbog kojega pružaju otpor cjelokupnoj kulturi, nezadovoljni vlastitom životnom situacijom. Otpor je ponajprije simboličan, no ima primjera u kojima preraste u razne udruge ili organizacije (isto, 267–69). Istovremeno, brojni navijači pobunu izražavaju protiv Hrvatskog nogometnog saveza kojega nazivaju mafijom. Primjerice, Torcida je neposredno prije prvog nastupa reprezentacije na Europskom prvenstvu u Francuskoj postavila transparent s natpisom *SVE IZGUBILI DABOGDA*, dok je riječka Armada ususret kvalifikacijskoj utakmici za Svjetsko prvenstvo u Rusiji uskratila podršku igračima. Zapravo jedina organizacija s kojom HNS surađuje jest udruga Uvijek vjerni koja se sastoji od mirnih pojedinaca srednjih godina (isto, 276–77). Lalić iznosi podjelu na tri skupine navijača koji, svaki prema svojim razlozima, sve manje prate hrvatsku nogometnu reprezentaciju, popularno zvane Vatrene. Prvu čine nezadovoljni radom HNS-a, nadzorom policije, skupim ulaznicama i sl. Najveće domaće skupine, također, slabije prate nastupe nacionalne selekcije. Drugi su lijevo orijentirani pojedinci, dok treći jednostavno više u tolikoj mjeri ne prate nogomet. Odluke posljednjih posebno se očituju na posjećenosti utakmica domaćeg prvenstva, a nepovoljan utjecaj vrše i, primjerice, niska kvaliteta igra, loša infrastruktura te saznanja o mogućim namještanjima utakmica (isto, 283–86). Konačno, postoje pojedinci koje svoje nezadovoljstvo ne iznose prosvjedima ili skandiranjem, već prešućuju ili dijele mišljenja unutar manjih skupina (isto, 289).

U nastavku rada bit će obrađene hrvatske navijačke skupine, Torcida i Bad Blue Boysi, izabrane zbog svoje povijesne i trenutne važnosti, veličine, ali i općeprihvaćenog mišljenja kako se radi o najvažnijim skupinama na ovome prostoru.

5.2.1. Primjer hrvatske navijačke skupine – Torcida

Torcida, navijačka skupina HNK Hajduka iz Splita osnovana je 1950. godine pod utjecajem brazilskih navijača. Studenti iz Zagreba odlučili su pred susret za naslov prvaka između Hajduka i Crvene Zvezde pružiti dodatnu potporu svojem sastavu, nazvavši se Torcidom. Bodrili su svoje te napadali tuđe igrače i suce, što je nakon utakmice rezultiralo novinskim napisima s izjavama kako takve ispade treba spriječiti. Klupske reakcije bile su pozitivne, no politika tadašnje države obustavila je Torcidine aktivnosti (usp. Lalić 1993: 85–88). Sedamdesete godine obilježila su postupno veća okupljanja navijača na točno određenim

dijelovima tribina, ali i dolazak mladih bez nadzora roditelja (isto, 91–92). Krajem desetljeća osnovana je neformalna skupina Nesvrstanih koja je pratila utakmice Hajduka, dok je njezin rad prekinut 1980. Potom je nekoliko pripadnika pokrenulo novu skupinu naziva Torcida 1980, a ista se s vremenom širila na obližnja mjesta (isto, 99–100). Sredinom devedesetih, nakon Domovinskog rata, Torcida je doživjela krizu, a uzroke su tražili u ratu, drogi i krivim ljudima na čelu skupine. Ipak, ponovno su se oformili već 1999. te nastavili djelovati do danas.¹¹

Slika 3. Torcida na utakmici s Crvenom Zvezdom 1990. godine

Danas na službenim stranicama Torcide stoji, „Klub navijača Hajduka Torcida Split je nevladina, nestranačka i neprofitna udruga građana osnovana s ciljem očuvanja identiteta, promicanja ugleda i sveukupnog razvitka HNK “Hajduk” Split, promicanja temeljnih vrijednosti nogometa kao športa i njegovog socijalnog, kulturnog i edukativnog značaja u razvoju civilnog društva, te promicanja i unapređivanja nogometne i navijačke kulture u Republici Hrvatskoj.“ Trenutni predsjednik je Željko Mamić, a tajnik Toni Baletić.¹²

¹¹ <http://www.torcida.hr/povijest-torcide/> (pristupljeno 02. lipnja 2018.)

¹² <http://www.torcida.hr/o-udruzi/> (pristupljeno 02. lipnja 2018.)

Klub navijača Torcida je 2011. godine na sjednici splitskog Gradskog vijeća predstavio projekt Naš Hajduk. Prema tome kasnije prihvaćenom modelu, navijači su u ime Grada Splita, inače većinskog vlasnika Hajduka, na demokratskim izborima mogli izabrati sedam od devet članova Nadzornog odbora. Današnji predsjednik Udruge Naš Hajduk je Petar Vidović, a tajnik Ivan Rilov.¹³ Kronološki gledano, vidljivo je kako se početni fanatizam pedesetih i prijašnjih godina pretvorio u političku grupaciju koja odlučuje o važnim klupskim pitanjima. Prvu Torcidu činilo je 113 studenata, dok danas HNK Hajduk Split ima više od 32 tisuće članova koji uplaćuju 100, odnosno 50 kuna za godišnju članarinu. O tome koliko navijači prate Hajduk govore podaci kako je s prosječnih 11 979 gledatelja u sezoni 2017./2018. Hrvatski Telekom Prve lige najgledaniji domaći klub ikada.¹⁴

O važnosti navijača govori događaj iz travnja 2018. godine, kada je Nadzorni odbor Hajduka na pritisak Torcide smijenio predsjednika Uprave Ivana Kosa. Povod je bilo navodno neprimjereno tretiranje nogometnih sudaca prije službene utakmice.¹⁵ Tajnik spomenute udruge Naš Hajduk, Ivan Rilov, kazao je kako su od jednoga člana dobili informacije i bitne dokaze koji potvrđuju Kosovu krivnju te iste prosljedili Nadzornom odboru.¹⁶ Ipak, nekolicina navijača odlazak Kosa ne smatra opravdanim na što je Rilov odgovorio: „Različita mišljenja su poželjna. Ova situacija će pokazati koliko je Hajduk velik i da cijeli sustav funkcionira. Živi smo svjedoci da Hajduk postaje puno više od nogometnog kluba.“¹⁷ Primjer, također, ilustrira privrženost navijača, ponajprije onih iz Splita, klubu i njihovu važnost u njegovu vođenju.

Problemi s huliganizmom bit će obrađeni u nastavku ovoga rada, no prije toga valja se dotaknuti pozitivnih aktivnosti Torcide. Primjerice, nerijetko sudjeluju ili organiziraju

¹³ <https://hajduk.hr/vijest/sto-je-nas-hajduk/2198> (pristupljeno 02. lipnja 2018.)

¹⁴ <http://www.goal.com/hr/vijesti/i-kad-gube-i-kad-tuku-hajduk-srusio-poljudski-rekord/76p3omjq3dv01hd1gdyzj333u> (pristupljeno 02. lipnja 2018.)

¹⁵ <https://www.tportal.hr/sport/clanak/potres-u-hajduku-nakon-derbija-predsjednik-kos-smijenjen-zbog-afere-foto-20180422> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)

¹⁶ <https://www.index.hr/sport/clanak/rilov-ulica-ne-vodi-klub-ovo-je-dokaz-da-sustav-funkcionira/1040713.aspx> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)

¹⁷ isto.

humanitarne akcije poput onih za obitelj 18-godišnje Laure Dragaš ili za pomoć u liječenju bolesti Paule Rađe.¹⁸¹⁹

Slika 4. Torcida na utakmici s Istrom 2018. godine

5.2.2. Primjer hrvatske navijačke skupine – Bad Blue Boys

Hrvoje Prnjak u svome djelu *Bad Blue Boys – prvih deset godina* (1997: 29–32) tvrdi kako su počeci nogometnog navijaštva u Zagrebu stvoreni 1945. godine pojavom NK Dinama. Svijest o grupi počela se, prema Prnjaku, stvarati prilikom pozicioniranja na tribinama. Navijači su se u počecima okupljali na istočnoj tribini, dok su se kasnije prebacili na sjever što je bio rezultat dogovora s upravom kluba. Razlika između navijača i običnih gledatelja povećana je raznim koreografijama, odnosno, korištenjem dugih pletenih plavo-bijelih šalova. Time je postepeno započela izgradnja identiteta i izvan stadiona, o čemu svjedoči izjava jednoga od tadašnjih navijača: „To je tada bio više kao nekakav pokret. Pripadnost jednog grupaciji, jednoj naciji, kužiš.“ Prije samoga osnivanja navijačke skupine, pedesetak mladića

¹⁸ <https://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/split/clanak/id/48973/torcida-u-humanitarnoj-akciji-za-paolu-rau> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)

¹⁹ <https://www.antenazadar.hr/clanak/2018/02/torcida-zadar-u-subotu-organizira-akciju-za-pomoc-lauri/> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)

činilo je jezgru oko koje se okupljalo više stotina ostalih navijača. Ipak, još se nije moglo govoriti o subkulturi, a istraživanje je pokazalo kako su veći dio tadašnje skupine činili mladići od 15 do 20 godina (Fanuko, Magdalenić i dr. prema Prnjak 1997: 32). Spomenimo kako je 1982. zabilježeno 42 tisuće navijača koji su plaćali članarinu zbog čega je porastao interes medija, a s tim u vezi došlo je do novoga preseljenja kako bi navijači bili na strani suprotnoj kamerama. Konačno, svjesni svojega identiteta, navijači su postali omladinska subkulturna skupina sa svojim simbolima te karakterističnim ponašanjem na i izvan stadiona (isto, 32–36). Godine 1986. službeno je osnovana navijačka skupina Bad Blue Boys. Iako postoje različite priče o samome nazivu, sve su vezane uz tadašnji iznimno poznati film *Bad Boys*. Na službenim stranicama BBB-a istaknuto je sudjelovanje njihovih pripadnika u Domovinskome ratu te sukob s navijačima Crvene Zvezde na stadionu Maksimir 1990. koji se nerijetko smatra početkom istoga.

Slika 5. *Bad Blue Boysi na susretu s Hajdukom 2018. godine*

Posljednjih petnaestak godina postojanja BBB-a obilježila je borba protiv Zdravka Mamića koji se nalazio na brojnim važnim pozicijama unutar GNK Dinamo Zagreba te, kako često navode, povratak kluba navijačima. U ožujku 2018. godine, na 32. rođendan skupine, bojkotirali su utakmicu domaćeg prvenstva te organizirali prosvjed s porukom „Dinamo nije na prodaju i hoćemo izbore“.²⁰ U travnju 2018. osnovali su udrugu 'Dinamo to smo mi' čiji je

²⁰ <https://www.tportal.hr/sport/clanak/veliki-prosvjed-boysa-i-jasna-poruka-upravi-dinama-i-zdravku-mamicu-foto-20180317> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)

cilj u klub dovesti vodstvo koje će raditi u interesu kluba, kao i uskladiti Statut sa zakonom i zalagati se za provođenje demokratskih izbora za važne pozicije u Dinamu.²¹ Brojnim je navijačima zabranjen dolazak na utakmice Dinama što je jedan od razloga osnivanja MNK Futsal Dinama, malonogometnog kluba osnovanog 2014. godine kako bi, prema službenim stranicama, okupio navijače i nastavio tradiciju navijanja za Dinamo.²²

BBB-i, također, nerijetko organiziraju humanitarne akcije. Primjerice, pokrenuli su humanitarnu akciju za obitelj preminulog navijača Domagoja Matezovića ili, u suradnji s drugim hrvatskim navijačkim skupinama, pomagali unesrećenima nakon poplava u Slavoniji.^{23,24}

Slika 6. Navijači Futsal Dinama

²¹ <http://dinamotismomi.com/> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)

²² <http://www.futsal-dinamo.hr/klub-8/o-klubu/> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)

²³ <https://net.hr/sport/nogomet/futsal-dinamo-bbb-i-crnica-pomazu-mladoj-obitelji-tragicno-preminulog-domagoja-matezovica/> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)

²⁴ <https://www.antenazadar.hr/clanak/2014/05/bad-blue-boys-i-torcida-zajedno-prikupljaju-pomoc-i-odlaze-pomoci-slavoniji/> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)

6. Problematika huliganizma unutar navijačke subkulture

Prema Brimsonu, riječ huligan (eng. *hooligan*) nastala je 1950-ih godina kada su sportski novinari pisali o sve češćim neredima na nogometnim stadionima, a temeljila se na prezimenu irske imigrantske obitelji Hooligan ili Houlihan koja je u 19. stoljeću terorizirala dio Londona. Važno je istaknuti kako je Engleska, „kao pradomovina nogometa, zahvaljujući svojim imperijalnim razmjerima i politici, snažno potakla pretvaranje nogometa u globalni fenomen, a bila je i prva zemlja koja se na razini službenog društva i politike suočila s nasiljem u i oko nogometa“ (Vrcan 2003: 80). Lalić, pak, napominje kako se nasilje na stadionima pojavljivalo i u drugim europskim zemljama, no o tome nisu provedena znanstvena istraživanja (usp. Lalić 1993: 213). Brimson se, kao i prijašnji autori, vraća daleko u prošlost kako bi objasnio nastanak huliganizma. Spominje događaj iz 14. stoljeća kada je Edward III, bojeći se građanskih nemira, zabranio tadašnju inačicu nogometa prepunu nasilja. Slično je učinio engleski general Oliver Cromwell tristo godina kasnije. Ipak, šezdesete godine prošloga stoljeća smatraju se počecima huliganizma kakvoga danas poznajemo. Velik utjecaj imala je subkultura naziva Teddy Boys čija je namjera bila izazivanje sukoba na stadionima. Potom su se pojavili modsi i rockeri, a sve to mediji su povezali s nogometnim navijačima. Iako autor smatra kako su spomenute grupe bile fokusirane na motore i glazbu, zaključuje da su posredstvom pogrešnog medijskog izvještavanja diljem Velike Britanije počele nastajati bande nogometnih navijača (usp. Brimson 2006: 67–71).

Huligani se od običnih navijača razlikuju po ekstremnijem pristupu te buntovnijem odnosu prema kulturi. Smatraju kako nasiljem potvrđuju svoju pripadnost, o čemu svjedoči izjava jednog člana Torcidea: „Šta te budale misle? Side u svečanoj loži, a mi se tučemo i krvarimo... I sad ispada da su oni pravi navijači, a mi nismo“ (Lalić 1993: 214). Lalić i Biti (2009: 257) kažu kako se radi o „osobama koje putem svoje navijačke kolektivne aktivnosti (...) više manifestiraju *eros*, tj. strast za životom, nego li *thanatos* kao strast za smrću.“ Ipak, prema njima se većina pripadnika navijačkih skupina ne uključuje u tjelesno nasilje, već se priključuju verbalnom kako bi se osjećali dijelom većine. Na važnost grupe ukazuju i drugi autori. Vrcan (2003: 81) tvrdi da pojedinci kroz masu dobivaju svojevrstu hrabrost ponašati se kako inače ne bi mogli. Koristi pojam dezindividualizacije s obzirom na to da pojedinac preuzima pravila većine. Također, masa štiti pojedinca u slučaju kaznenog gonjenja. S druge strane, dodaje kako do nasilja dolazi i kada ne postoji masa, shodno čemu zaključuje kako se sve češće radi o organiziranom, a ne spontanom procesu.

Ranije spomenuti autor Dougie Brimson kroz svoja djela nudi savršen uvid u život nogometnih navijača. Obraduje prvenstveno huliganizam, navodeći kako takav oblik života uvlači pojedince koji nesvjesno postaju dio problema. „Kad jednom uđete u to, onda ste u tome, i veoma se teško povući bez pravog razloga, što znam iz osobnog iskustva“ (usp. Brimson 2006: 51). Kao razlog takvog ponašanja navodi uzbuđenje i užitak te stvaranje nereda izjednačava s participiranjem u ekstremnim sportovima. Zanimljivo, u skupini se nalaze i bankari, liječnici ili policajci, što dokazuje kako je privlačno biti dijelom pomalo tajanstvenog društva kojemu za nasilje kao izgovor služi nogomet (isto, 52 i 57). Nadalje, iako se radi o divljačkim skupinama, unutar njih postoji hijerarhija, a glavni pojedinci imaju veliko poštovanje ostalih članova. Uz poredak se veže svojevrsni kodeks časti. Ukoliko jedna skupina bude napadnuta od druge, istu se ne može prijaviti policiji, već se uzvraća identičnim načinom. Pripadnici svoje ponašanje ne vide kao pogrešno u kontekstu zakona jer se huliganizam ne doživljava kao stvarno kriminalno djelo (isto, 63).

Međutim, svaki oblik fizičkog nasilja jest kažnjiv, a Lalić ga je u kontekstu huliganizma podijelio na pojedinačne i grupne tučnjave, bacanje raznih predmeta na druge navijače i policiju, zatim ubacivanje pirotehničkih i drugih sredstava, kao i sami upad na teren te uništavanje raznih predmeta, objekata ili simbola (usp. Lalić, 1993: 216). Valja spomenuti 1971. godinu kada se na susretu engleskih klubova Boltona i Blackpoola dogodilo prvo ubojstvo povezano s huliganizmom. U velikom sukobu nastalom tijekom poluvremena, četrnaestogodišnjak je nožem ubio navijača Blackpoola (usp. Brimson 2006: 85). Marsh, s druge strane, iznosi potpuno suprotno stajalište prema kojemu je pravo navijačko nasilje prividno, temeljeći tvrdnju na malenom broju žrtava. Razlikuje pravo od ritualnog nasilja čiji je cilj poniziti suparničku stranu, no naglašava kako postoji mogućnost prelaska iz jednog tipa u drugi (Marsh prema Vrcan 2003: 149).

6.1. Teorijski pristupi ponašanju navijačkih skupina

Pojava nogometnog huliganizma u šezdesetim godinama zainteresirala je javnost, a posljedično i sociologe te druge znanstvenike. Lalić je na temelju nastalih radova izdvojio četiri teorijska pristupa koji govore o ponašanju nogometnih navijača i skupina. Radi se o subkulturnoj teoriji ritualizirane agresije, klasnoj teoriji ponašanja navijača, historijsko-evolucionističkoj teoriji i teoriji Alessandra Dal Laga. Britanski sociolozi Peter Marsh, Elisabeth Rosser i Rom Harre vezani su uz subkulturnu teoriju ritualizirane agresije. Temeljeći svoje radove na teorijama omladinskih subkultura, tvrde kako unutar društva

postoje manja društva, karakteristično drugačija od dominantnoga. Marsh kaže: „Pojedinaac koji je propustio steći status i identitet u radnom vremenu može se okrenuti nogometnoj mikrokulturi kao mogućnosti za stjecanje osobnog značaja, prestiža i statusa (Marsh prema Lalić 1993: 33). Što se tiče navijačkog nasilja, autori razlikuju ritualizirano i stvarno, pri čemu prevladava prvo. Napominju kako cilj većine huligana nije fizički ozlijediti suprotnu stranu, već je poniziti. Do većih obračuna dolazi slučajno ili zbog policije, a dodatan poticaj stvaraju reakcije vlasti te mediji koji svojim izvještavanjem preuveličavaju stvarne posljedice. Međutim, pojavile su se kritike temeljene na tome kako je ritualno nasilje ipak oblik nasilja koji može prerasti u veće sukobe (usp. Lalić 32–35).

Ian Taylor i John Clarke stvorili su klasnu teoriju, proučavajući ponašanje navijača kroz promjene koje su se odvijale u nogometu, društvu te radničkoj klasi Velike Britanije nakon Drugog svjetskog rata. Buržoizacija je promjena koju su prepoznali, a odnosi se na približavanje nogometa srednjoj klasi, iako ga se usko povezivalo uz radničku. Drugi proces jest internacionalizacija nogometa. Isticanjem međunarodne važnosti, nogomet se odvojio od radničke klase što je dovelo do nezadovoljstva, potaknutog opadanjem važnosti uloge u društvu. Cilj oba pristupa bio je povećati financijsku dobit čime su nogometašima osigurane veće plaće. Taylor i Clarke smatraju kako se huliganizam, tj. protest prema demokraciji i nogometu javlja iz radničke klase, na koju utječe propadanje obiteljskih i susjednih veza u poslijeratnom razdoblju (isto, 35–36).

Sociolozi iz Centra za nogometne studije Sveučilišta u Leicesteru zaslužni su za treću teoriju prema kojoj nogometni huliganizam nije novi fenomen jer se nasilje pojavljivalo i ranije u drugačijem obliku. Uz huliganizam vežu krizu koja je tijekom osamdesetih obilježila nogomet prepun nasilja na terenu i tribinama. Do sukoba između skupina često dolazi kada jedna želi zornije prikazati vlastiti identitet prema suprotnoj ili kada je ozbiljnije narušen *fair-play* na terenu. Tvrde da, primjerice, klasne i dobne razlike u društvu dovode do nasilja nogometnih navijača (isto, 39).

Autor posljednjeg pristupa je talijanski filozof i sociolog Alessandro Dal Lago. Smatra kako se „svijet sporta, a time i navijanja, javlja kao svijet za sebe, odnosno da se navijanje strukturira po specifičnoj logici karakterističnoj za sport, a ne za društveno okruženje“ (isto, 40). Shodno tome, na navijače u većoj mjeri ne utječu društvene promjene, s naglaskom kako je Dal Lago zaključak donio proučavajući samo navijače u Italiji. Prema njemu, simbolično nasilje kojim se predstavlja vlastiti identitet odvija se na stadionima, dok do stvarnoga rijetko dolazi. Također, navijanje ne vidi kao fenomen vezan uz klasu ili politiku (isto, 40–41).

6.2. Huliganizam u Republici Hrvatskoj

Lalić (2018: 167–75) pojavnost nasilja u Republici Hrvatskoj dijeli na razdoblje od druge polovice četrdesetih do prve polovine sedamdesetih kada se spontano nasilje vezalo uz pojedince ili manje skupine, dok je od sredine sedamdesetih i kroz osamdesete postalo dio navijačke subkulture. Govori kako su većinom muški adolescenti i mlađi punoljetnici preuzimali karakteristike ponašanja navijača iz zapadnih zemalja. Shodno naslovu, autor nasilje povezuje s politikom. Navijačke osamdesete i dio devedesetih obilježio je nacionalizam te sukobi na etničkoj i političkoj razini što je, dakako, bilo rezultat međunarodnih odnosa u Jugoslaviji. Uz pjevanje i skandiranje, domaći su bili spremni na fizički obračun s navijačima gostujućih ekipa koje su dolazile iz drugih dijelova bivše države. Na stadionima su se nerijetko čuli povici poput *Mi Hrvati ne pijemo vina, već krvi Srbina iz Knina* ili *Ubij Hrvata da Šiptar nema brata*. Nadalje, prvenstveno simboličko nasilje prerastalo je u stvarno. Postojala je veća mogućnost da jedan navijač ubije drugoga zbog toga što ga smatra četnikom ili ustašom, nego radi njegova podržavanja protivničkog kluba. Važan primjer za povijest huliganizma u Hrvatskoj odvio se 1990. na Maksimiru, na susretu Dinama i Crvene Zvezde. Masovni sukob domaćih Bad Blue Boysa i gostujućih Delija danas se nerijetko smatra početkom Domovinskog rata. Hrvatski navijači po svojem su huliganstvu bili poznati i u Europi. Ističe se susret Hajduka i francuskog Olympique de Marseillea iz 1987. kada je na Poljudu aktiviran suzavac. Tijekom i nakon rata za neovisnost došlo je sve češćih sukoba hrvatski navijačkih skupina. Valja, također, spomenuti borbu BBB-a i tadašnjeg predsjednika Franje Tuđmana koji je zagovarao ime Croatia za zagrebački klub, dok su njegovi navijači željeli da ostane Dinamo. Vrcan tvrdi kako je tim događajem „ustanovljena osnovna crta sukobljavanja između velikih navijačkih skupina u Hrvatskoj, osobito pripadnika njihovih jezgara, i međusobno povezanih nositelja državnih i političkih vlasti“ (isto, 175).

O huliganizmu u Hrvatskoj pisao je i Brimson, pritom potvrđujući Lalićeve navode te dodajući kako su krajem rata ojačale i nastale brojne manje huliganske skupine vezane uz druge klubove. Jednako tako, autor unosi politički kontekst, smatrajući ga iznimno relevantnim za razvoj huliganizma. Ističe brojnost Torcidinih navijača koje su na utakmicama u Zagrebu čuvale stotine policajaca. BBB-i su se, pak, u sklopu borbe za ime kluba, unoseći nedozvoljene simbole, sukobljavali s policijom, a sve je eskaliralo na utakmici s Hajdukom u kojoj je došlo do brojnih ozljeda. Brimson, u konačnici, govori o sve češćim izgedima vezanim i uz druge klubove te iznosi zabrinutost oko mogućih izgeda hrvatskih navijača diljem Europe (usp. Brimson 2006: 201–05).

Slika 7. Neredi na finalu Hrvatskoga kupa između Hajduka i Dinama

Prema Laliću, konzervativne, odnosno desno orijentirane hrvatske navijačke skupine karakterizira šovinističko, rasističko i drugo ponašanje vidljivo na susretu Hajduka i Rijeke odigranom 2017. godine kada su se mogli čuti povici kao što je *ubij Srbina* ili "hukanje" usmjereno prema tamnoputim igračima (usp. Lalić 259–260). Rasistički primjer nasilja, doduše izvan stadiona, odvio se u travnju 2018. kada su napadnuti nogometaši Hajduka.²⁵ Huliganizam se dogodio i u svibnju na finalu Hrvatskoga kupa odigranom između Dinama i Hajduka. Iako su odrađene mjere predostrožnosti, pripadnici Torcide na južnoj tribini stadiona u Vinkovcima trgali su i bacali stolice i baklje, dok je jedan redar napadnut, a policajac pogođen. BBB-i su, s druge strane, prema izvještaju, ubacili nekoliko baklji.²⁶ Sukobi se događaju i na reprezentativnim susretima. Na Europskom prvenstvu u Francuskoj skupina navijača ubačenim bakljama u teren prekinula je susret Hrvatske i Češke, dok je na

²⁵ <https://www.index.hr/sport/clanak/policija-objavila-detalle-napada-na-hajdukovce-futacs-je-branio-saida-od-rasistickih-uvreda/1041463.aspx> (pristupljeno 11. lipnja 2018.)

²⁶ <https://www.vecernji.hr/sport/torcidina-baklja-srusila-policajaca-napadnuti-redari-1247513> (pristupljeno 11. lipnja 2018.)

kvalifikacijskoj utakmici za isto natjecanje ukrajinska policija na stadionu u Kijevu morala isprazniti tribinu s hrvatskim državljanima.²⁷²⁸

Slika 8. Bakljada na susretu Hrvatske i Češke na Europskom prvenstvu 2016. godine

²⁷ <https://sportske.jutarnji.hr/euro2016/sramota-za-povijest-huligani-bacili-baklje-u-teren-prekinuli-susret-i-upropastili-pobjedu/4446114/> (pristupljeno 11. lipnja 2018.)

²⁸ <https://www.vecernji.hr/sport/ukrajinski-policijci-sukobili-se-s-hrvatskim-navijacima-i-ispraznili-tribinu-1199931> (pristupljeno 11. lipnja 2018.)

7. Percepcija javnosti nogometnih navijača u Republici Hrvatskoj

Anketom se želio dobiti uvid u mišljenje ispitanika o nogometnim navijačima u Republici Hrvatskoj. Ciljana grupa nije postavljena s obzirom na to da nogomet kao globalni fenomen prate različite društvene skupine.

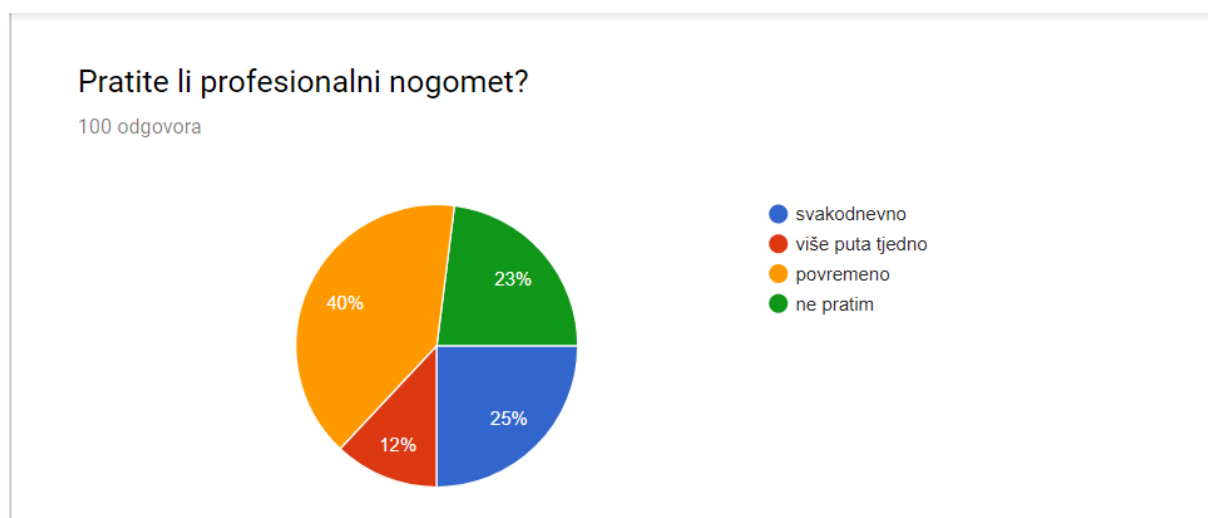
Cilj je istražiti mišljenje javnosti o hrvatskim navijačkim skupinama čiji članovi, prema općem, ustaljenom mišljenju nose etiketu huligana.

Anketa je provedena u razdoblju od 30. svibnja do 13. lipnja 2018. godine. Sastoji se od pitanja u kojima je moguće izabrati jedan od ponuđenih odgovora te nekolicine pitanja u kojima je potrebno dati kraći ili duži odgovor.

7.1. Obrada ankete

Anketu je ispunilo 100 osoba od čega je 61% muškaraca te 39% žena. Jednako tako, 69% ima između 21 i 30 godina, 23% do 20 godina, 7% od 31 do 40 godina te 1% ima iznad 50 godina. Anketiranih od 41 do 50 godina nije bilo. Gledajući stupanj obrazovanja, 53% trenutno studira, dok ih je 31% završilo srednju školu. Potom slijedi 8% onih sa završenim preddiplomskim studijem, 6% posto sa završenom osnovnom školom te 2% s diplomskim studijem. Poslijediplomski studij nije završio nijedan anketirani.

Prvo pitanje vezano isključivo uz temu bilo je prate li ispitanici profesionalni nogomet. Odgovor povremeno odabralo je 40%, slijedi svakodnevno s 25%, ne prati njih 23%, a 12% prati više puta tjedno.

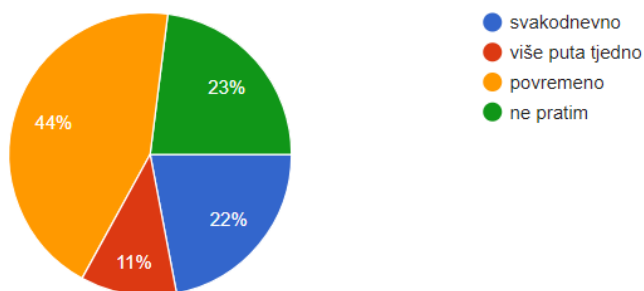

Slika 9. Grafički prikaz odgovora na pitanje: Pratite li profesionalni nogomet

S tim u vezi, postavljeno je pitanje o praćenju nogometnih zbivanja u Republici Hrvatskoj, na koje je 44% odgovorilo s povremeno, 23% ne prati, a 22% prati svakodnevno. Najmanje, 11%, odabralo je više puta tjedno.

Pratite li nogometna zbivanja u Republici Hrvatskoj?

100 odgovora

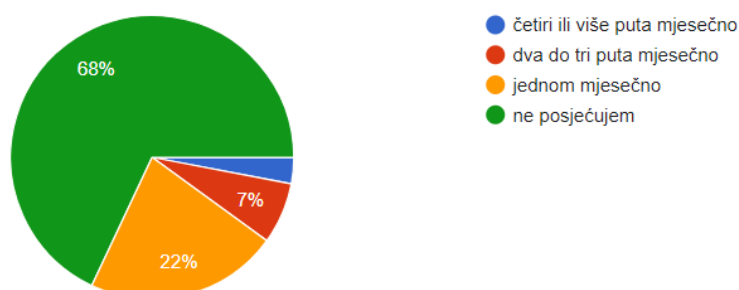

Slika 10. Grafički prikaz odgovora na pitanje: Pratite li nogometna zbivanja u Republici Hrvatskoj

U pitanju na koji način prate nogometne utakmice, ispitanici su mogli odabrati više odgovora ili dodati vlastiti zbog čega rezultati nisu izneseni u postotcima. Najviše, 79 puta, odabrana je televizija, slijedi internet s 48, dok 19 odlazi na stadione. Ukupno 10 ispitanih dodalo je odgovor kako ne prati sport, odnosno nogomet, dok jedan odlazi u ugostiteljske objekte. Uslijedilo je pitanje o posjećivanju nogometnih stadiona na koje ne odlazi najvećih 68%. Jednom mjesečno bio je odgovor 22% ispitanika, 7% odlazi dva do tri puta mjesečno, dok 3% posjećuje četiri ili više puta mjesečno.

Koliko često posjećujete nogometne stadione?

100 odgovora

Slika 11. Grafički prikaz odgovora na pitanje: Koliko često posjećujete nogometne stadione?

Nadalje, na otvoreno pitanje u kojemu su ispitanici trebali reći nose li na nogometnim utakmicama nacionalne ili klupske simbole, otprilike 71% odgovorilo je kako ne nosi. S druge strane, najviše ostalih nosi dres, ali i zastavice, šalove te, općenito, boje koje simboliziraju određeni klub ili nacionalnu selekciju. Potom je postavljeno otvoreno pitanje smatraju li se dijelom neke nogometne navijačke skupine. Najčešći odgovor, u otprilike 80% slučajeva, glasilo je ne, tj., ispitanici se ne smatraju dijelom neke navijačke skupine. Ipak, u četiri odgovora navedeno je pripadanje Torcidi, a jednako toliko upisalo je Bad Blue Boyse. Ostali su istaknuli klubove poput HNK Rijeke, Bayern Münchena ili jednog amaterskog, županijskog kluba.

Sljedeće pitanje odnosilo se na percepciju navijačkih skupina kao divljačkih. U stvarnosti 56% ispitanih nije doživjelo takav fenomen, dok 43% jest. S obzirom na to da se moglo ponuditi i vlastiti odgovor, jedna osoba upisala je kako ne odlazi na utakmice.

Slika 12. Grafički prikaz odgovora na pitanje: *S obzirom na opću percepciju navijačkih skupina kao divljačkih, jeste li ikada u stvarnosti doživjeli takav fenomen?*

Povezano s proteklim pitanjem, ispitanici su trebali odabrati ili dodati vlastiti odgovor na pitanje što utječe na stvaranje percepcije o navijačkim skupinama kao problematičnim dijelovima društva. Dakle, 64 ispitanika misli kako su same navijačke skupine i njihova djela rezultat stvaranja negativne percepcije, dok ih 56 kao razlog navodi medije. Politiku odgovornom smatra 34 ispitanika, a dva dodana odgovore odnose se na pojedince navijačkih skupina te cijelo društvo.

U sljedećem, tražilo se mišljenje ispitanika o određenom tipu ponašanja navijača. Kao primjer poslužio je susret Hrvatske i Češke na Europskom prvenstvu u Francuskoj 2016.

godine, kada je skupina navijača korištenjem i ubacivanjem pirotehnikе u 86. minuti uzrokovala privremeni prekid susreta. Ponovno, moguće je bilo odabrati više odgovora pa su 72 anketirane osobe kao razlog takvoga ponašanja odabrale huliganizam, 44 politiku, a 10 utjecaj na rezultat reprezentacije na natjecanju. U dva dodana odgovora pojedinci su kazali kako se radi o osobama plaćenim za stvaranje nereda.

U nastavku, potrebno je bilo iznijeti mišljenje o upotrebi pirotehnikе na stadionima koju ne podržava 79% ispitanih, 13% podržava, a 8% odabralo je ne znam kao odgovor.

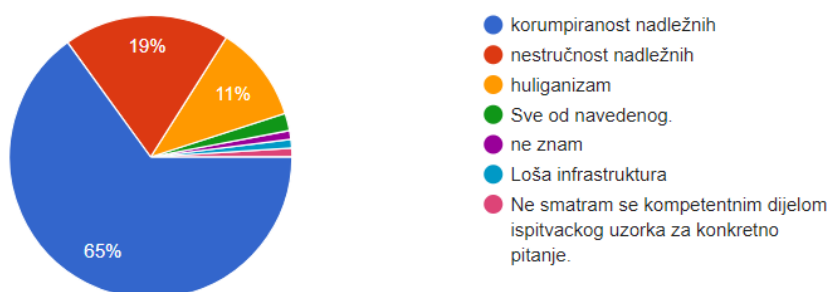

Slika 13. Grafički prikaz odgovora na pitanje: Kakvo je Vaše mišljenje o upotrebi pirotehnikе na stadionima?

Na pitanje što je najveći problem profesionalnog hrvatskog nogometa, 65% ispitanih odabralo je korumpiranost nadležnih, 19% nestručnost nadležnih, 11% huliganizam, 2% dodalo je odgovor sve od navedenog, 1% lošu infrastrukturu, 1% ne zna, dok je 1% navelo kako se ne smatra kompetentnim odgovoriti na pitanje.

Što smatrate najvećim problemom profesionalnog hrvatskog nogometa kao cjeline?

100 odgovora

Slika 14. Grafički prikaz odgovora na pitanje: Što smatrate najvećim problemom profesionalnog hrvatskog nogometa kao cjeline?

U pretposljednem pitanju bilo je potrebno navesti razlog slabe posjećenosti susreta domaće Hrvatski Telekom Prve lige. Ponovno, moguće je bilo navesti vlastiti odgovor. Korupciju unutar nogometa odabralo je 58 ispitanika, slijedi loša infrastruktura s 36, teška financijska situacija s 28, a 24 osobe odabralo je opasnost, tj., mogućnost nereda. Od upisanih odgovora valja istaknuti onaj koji govori da su atraktivnije utakmice dostupne putem različitih medija.

Posljednje pitanje jedino je zahtijevalo duži odgovor. Cilj je bio objasniti tvrdnju prema kojoj je nogomet ogledalo društva. Iako se mnogo ispitanih s njom ne slaže, nisu za nju čuli ili ne znaju, ostatak je poprilično suglasan oko istinitosti značenja. Navode kako se pozitivni ili negativni trendovi iz društva oslikavaju na stanje u nogometu, a isti se fenomen, prema anketiranim, odvija u suprotnome smjeru. Nekolicina uspoređuje financije običnoga puka s političarima, odnosno zaradom nogometaša. Iznesenu tvrdnju temelje i na globalnoj važnosti nogometa. Također, jedan od anketiranih smatra kako se u ponašanju većine na stadionu može vidjeti društveni doseg određene države jer su stadioni nerijetko sredstvo ukazivanja na probleme. Prema određenom broju ispitanika, negativan aspekt tvrdnje ogleda se u korumpiranosti, kako u nogometu, tako i ostalim sferama društva.

S druge strane, neistinitost tvrdnje većina ispitanika temelji na tome da se brojne druge društvene aktivnosti, također, mogu smatrati ogledalom društva, s obzirom na to da okupljaju velike mase ljudi.

8. Zaključak

Kultura je tijekom povijesti definirana od strane brojnih autora, no svima je u središtu bio čovjek te skup njegovih ostvarenja. Ponašanja, vjerovanja, mišljenja i drugi elementi razlikuju se između kultura, a pod različitim okolnostima povezanim s, primjerice, obrazovanjem ili socioekonomskim prilikama nastaju subkulturne skupine koje odudaraju od ustaljenih običaja. Primjer razlikovnog elementa tijekom godina bila je glazba na temelju koje su, ponajprije mladi, stvarali različite stilove. Jednako tako, globalni fenomen oko kojega se brojni okupljaju jest nogomet. Već u 15. stoljeću stvoren je temelj izgleda navijača koji su s vremenom postali potpuno predane i strastvene osobe čija sreća nerijetko ovisi o uspjehu nogometnog kluba. Na taj način pojedinci i grupe stvaraju identitet presudan u razvoju subkultura. Davanjem imena i korištenjem transparentata, zastava, šalova te pjesmom iskazuju svoju ujedinjenost i privrženost klubu, iznad čije dobrobiti, ponekad, stavljaju sebe. Osim na stadionu, subkulturna pripadnost vidljiva je u svakodnevnom životu. Posljednjih desetljeća relevantan su dio društva koji iznosi svoje mišljenje o brojnim problemima kao što je korupcija u nogometu. Na primjeru Torcida vidljivo je kako je ljubav prema Hajduku prerasla u političku grupaciju Naš Hajduk, dok se ogromni utjecaj splitskih navijača ogleda i na smjeni predsjednika Uprave. Nadalje, pojavnost huliganizma važan je aspekt navijačkih skupina. Ulazeći u fizičke sukobe te stvarajući probleme smatraju kako potvrđuju svoju predanost. U Hrvatskoj se huliganizam koristi kao sredstvo ukazivanja na neispravnost rada Hrvatskog nogometnog saveza što se vidi na iznesenom primjeru nereda na susretu između Hrvatske i Češke. Konačno, takvi oblici ponašanja poprimaju kontrakulturne obrise u kojima se navijači protive određenom načinu upravljanja klubom, odnosno reprezentacijom. Rezultati provedene ankete su očekivani. Ispitanici se ne smatraju dijelom nijedne navijačke skupine. Većinom ne podržavaju upotrebu pirotehničkih sredstava te u znatnoj mjeri smatraju kako je problematični status navijačkih skupina unutar društva rezultat počinjenih djela njihovih pripadnika. S druge strane, u rijetkim situacijama kada odlaze na stadione, ispitanici nose dresove ili šalove, a sve navedeno ukazuje kako se radi o pripadnicima obične sportske publike koja se povremeno uključuje u nogometna zbivanja, a ne navijačima. U prilog zaključku, također, ide kako najpopularniji sport na svijetu prate putem medija čime im se istovremeno oblikuje zabrinjavajući stav o pripadnicima navijačkih skupina, iako polovica ispitanih u stvarnosti nije doživjela neki oblik navijačkih nereda.

9. Literatura

Knjige:

- [1] Brimson, Dougie. 2006. *Tajne nogometnog huliganizma*. Celeber d.o.o. Zagreb.
- [2] Brimson, Dougie. 2006. *Nogometno nasilje u Europi*. Celeber d.o.o. Zagreb.
- [3] Castells, Manuel. 2002. *Moć identiteta*. Golden marketing. Zagreb.
- [4] Crespi, Franco. 2006. *Sociologija kulture*. Politička kultura. Zagreb.
- [5] Eagleton, Terry. 2017. *Kultura*. Naklada LJEVAK d.o.o. Zagreb.
- [6] Krnić, Rašeljka; Perasović, Benjamin. 2013. *Sociologija i pary scena*. Naklada LJEVAK d.o.o. Zagreb.
- [7] Lalić, Dražen. 1993. *Torcida: pogled iznutra*. AGM. Zagreb.
- [8] Lalić, Dražen. 2018. *Nogomet i politika: povijest i suvremenost međuodnosa u Hrvatskoj*. Fraktura. Zaprešić.
- [9] Perasović, Benjamin. 2001. *Urbana plemena: sociologija subkultura u Hrvatskoj*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
- [10] Prnjak, Hrvoje. 1997. *Bad Blue Boys –prvih deset godina*. Marjan Express. Zagreb.
- [11] Škaro, Damir; Stipetić, Vladimir. 2016. *Sport u vremenu globalizacije*. Visoko učilište EFFECTUS – visoka škola za financije i pravo. Zagreb.
- [12] Vrcan, Srđan. 2003. *Nogomet – politika – nasilje*. Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo. Zagreb.

Časopisi:

- [13] Drakulić, Slobodan. 1984. Omladinske subkulture i njihovo proučavanje. *Revija za sociologiju*. 14. 241-247.
- [14] Drakulić, Slobodan. 1980. Kontrakultura i historija. *Revija za sociologiju*. 10. 9-15.
- [15] Kalčić, Joshua. 2012. Subkulture mladih u Puli: Od punka do rasapa alternativne scene. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*. 49. 71-94.
- [16] Komar, Tibor. 2015. Identitet i/kroz sport: antropološki pristup istraživanju dijaspore. *Studia ethnologica Croatica*. 27. 393-414.
- [17] Lalić, Dražen; Biti, Ozren. 2009. Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi i u Hrvatskoj. *Politička misao: časopis za politologiju*. 45. 247-272.
- [18] Marković, Ivan. 2012. O počecima hrvatskoga nogometa. *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*. 6. 305-328.

Zbornici:

- [19] Cifrić, Ivan. 2007. Homogenizacija i raznolikost kultura. U: *Čovjek i kultura*. Zagreb. Hrvatsko filozofsko društvo. 11–38.
- [20] Skledar, Nikola; Zagorac, Ivana. 2010. Predgovor. U: *Čovjek i kultura*. Hrvatsko filozofsko društvo. Zagreb.

Internetski izvori:

- [21] Gojčeta, Ivan. *POLICIJA OBJAVILA DETALJE NAPADA NA HAJDUKOVCE Futacs je branio Saida od rasističkih uvreda*. <https://www.index.hr/sport/clanak/policija-objavila-detalje-napada-na-hajdukovce-futacs-je-branio-saida-od-rasistickih-uvreda/1041463.aspx> (pristupljeno 11. lipnja 2018.)
- [22] Gojčeta, Ivan. *Rilov: Ulica ne vodi klub, ovo je dokaz da sustav funkcionira*. <https://www.index.hr/sport/clanak/rilov-ulica-ne-vodi-klub-ovo-je-dokaz-da-sustav-funkcionira/1040713.aspx> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)
- [23] Halar, Ivan. *Ukrajinski policajci sukobili se s hrvatskim navijačima i ispraznili tribinu*. <https://www.vecernji.hr/sport/ukrajinski-policajci-sukobili-se-s-hrvatskim-navijacima-i-ispraznili-tribinu-1199931> (pristupljeno 11. lipnja 2018.)
- [24] Janković, Ivan. *Ozbiljan potres u Hajduku nakon derbija: Predsjednik Kos smijenjen zbog afere!*. <https://www.tportal.hr/sport/clanak/potres-u-hajduku-nakon-derbija-predsjednik-kos-smijenjen-zbog-afere-foto-20180422> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)
- [25] Junaci, Robert. *Kaos u Vinkovcima: Torcidina baklja srušila policajca, napadnuti redari...* <https://www.vecernji.hr/sport/torcidina-baklja-srusila-policajca-napadnuti-redari-1247513> (pristupljeno 11. lipnja 2018.)
- [26] Markoč, Mislav. *I kad gube i kad tuku! Hajduk srušio poljudski rekord*. <http://www.goal.com/hr/vijesti/i-kad-gube-i-kad-tuku-hajduk-srusio-poljudski-rekord/76p3omjq3dv01hd1gdyzj333u> (pristupljeno 02. lipnja 2018.)
- [27] Paunović, Paun. *Torcida u humanitarnoj akciji za Paolu Rađu*. <https://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/split/clanak/id/48973/torcida-u-humanitarnoj-akciji-za-paolu-rau> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)
- [28] <https://www.britannica.com/science/anthropology/The-major-branches-of-anthropology#ref840179> (pristupljeno 16. travnja 2018.)
- [29] http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=d1lmWxI%3D&keyword=supkultura (pristupljeno 26. travnja 2018.)
- [30] <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=38269> (pristupljeno 26. travnja 2018.)

- [31] <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58838> (pristupljeno 26. travnja 2018.)
- [32] <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=32945> (pristupljeno 14.05.2018.)
- [33] <https://hr.wikipedia.org/wiki/Nogomet> (pristupljeno 20. svibnja 2018.)
- [34] https://en.wikipedia.org/wiki/Deloitte_Football_Money_League#2018 (pristupljeno 20. svibnja 2018.)
- [35] <http://www.torcida.hr/o-udruzi/> (pristupljeno 02. lipnja 2018.)
- [36] <http://www.torcida.hr/povijest-torcide/> (pristupljeno 02. lipnja 2018.)
- [37] <https://hajduk.hr/vijest/sto-je-nas-hajduk/2198> (pristupljeno 02. lipnja 2018.)
- [38] <https://www.antenazadar.hr/clanak/2018/02/torcida-zadar-u-subotu-organizira-akciju-za-pomoc-lauri/> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)
- [38] <http://www.badblueboys.hr/povijest/> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)
- [39] <http://www.badblueboys.hr/povijest/> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)
- [40] <http://dinamotsmomi.com/> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)
- [41] <http://www.futsal-dinamo.hr/klub-8/o-klubu/> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)
- [42] <https://net.hr/sport/nogomet/futsal-dinamo-bbb-i-crnica-pomazu-mladoj-obitelji-tragicno-preminulog-domagoja-matezovica/> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)
- [43] <https://www.antenazadar.hr/clanak/2014/05/bad-blue-boysi-i-torcida-zajedno-prikupljaju-pomoc-i-odlaze-pomoci-slavoniji/> (pristupljeno 09. lipnja 2018.)
- [44] <https://sportske.jutarnji.hr/euro2016/sramota-za-povijest-huligani-bacili-baklje-u-teren-prekinuli-susret-i-upropastili-pobjedu/4446114/> (pristupljeno 11. lipnja 2018.)

10. Popis slika

Slika 1. *Primjer izgleda punkera.* http://3.bp.blogspot.com/-4aVBWuf5BFc/T2I_qk-JMbl/AAAAAAAAAC6w/Y0X10_m1UOs/s1600/punk+002.jpg

Slika 2. *Prihodi nogometnih klubova u 2017.*

https://en.wikipedia.org/wiki/Deloitte_Football_Money_League#2018

Slika 3. *Torcida na utakmici s Crvenom Zvezdom 1990.* <http://www.torcida.hr/crvena-zvezda-hajduk-19-05-1990/>

Slika 4. *Torcida na utakmici s Istrom 2018.* <http://www.torcida.hr/istra-hajduk-09-05-2018/>

Slika 5. *Bad Blue Boysi na susretu s Hajdukom 2018. godine*

<http://www.badblueboys.hr/slike/hajduk-dinamo-22-04-2018/>

Slika 6. *Navijači Futsal Dinama* <http://www.badblueboys.hr/slike/futsal-dinamo-novo-vrijeme-29-05-2018/>

Slika 7. *Neredi na finalu Hrvatskoga kupa između Hajduka i Dinama*

<http://www.torcida.hr/dinamo-hajduk-23-05-2018/>

Slika 8. *Bakljada na susretu Hrvatske i Češke na Europskom prvenstvu 2016. godine.*

<https://sportske.jutarnji.hr/nogomet/huligani-napravili-kaos-na-utakmici-u-st.-etienneu/4450257/>

Slika 9. *Grafički prikaz odgovora na pitanje: Pratite li profesionalni nogomet*

Slika 10. *Grafički prikaz odgovora na pitanje: Pratite li nogometna zbivanja u Republici Hrvatskoj*

Slika 11. *Grafički prikaz odgovora na pitanje: Koliko često posjećujete nogometne stadione?*

Slika 12. *Grafički prikaz odgovora na pitanje: S obzirom na opću percepciju navijačkih skupina kao divljačkih, jeste li ikada u stvarnosti doživjeli takav fenomen?*

Slika 13. *Grafički prikaz odgovora na pitanje: Kakvo je Vaše mišljenje o upotrebi pirotehnike na stadionima?*

Slika 14. *Grafički prikaz odgovora na pitanje: Što smatrate najvećim problemom profesionalnog hrvatskog nogometa kao cjeline?*

11. Prilog 1. Anketni upitnik

Anketa se provodi u sklopu završnoga rada na temu hrvatskih nogometnih navijača kao subkulture. Ciljana grupa ispitanika nije postavljena s obzirom na to da nogomet kao globalni fenomen prate različite društvene skupine. Cilj ankete je istražiti mišljenje javnosti o hrvatskim nogometnim navijačkim skupinama čiji članovi, prema općem, ustaljenom mišljenju, nose etiketu huligana.

1. Spol:

- a) žensko
- b) muško

2. Dob:

- a) do 20 godina
- b) od 21 do 30
- c) od 31 do 40
- d) od 41 do 50
- e) više od 50

3. Stupanj obrazovanja:

- a) završena osnovna škola
- b) završena srednja škola
- c) student/ica
- d) završen preddiplomski studij
- e) završen diplomski studij
- f) završen poslijediplomski studij

4. Pratite li profesionalni nogomet?

- a) svakodnevno
- b) više puta tjedno
- c) povremeno
- d) ne pratim

5. Pratite li nogometna zbivanja u Republici Hrvatskoj?

- a) svakodnevno
- b) više puta tjedno
- c) povremeno
- d) ne pratim

6. Na koji način pratite nogometne utakmice?

- a) dolaskom na stadion
- b) putem televizije
- c) putem interneta
- d) ostalo _____

7. Koliko često posjećujete nogometne stadione?

- a) četiri ili više puta mjesečno
- b) dva do tri puta mjesečno
- c) jednom mjesečno
- d) ne posjećujem

8. Nosite li nacionalne ili klupske simbole na nogometnim utakmicama? Ako da, koje?

9. Smatrate li se dijelom neke nogometne navijačke skupine? Ako da, koje?

10. S obzirom na opću percepciju navijačkih skupina kao divljačkih, jeste li ikada u stvarnosti doživjeli takav fenomen?

- a) da
- b) ne
- c) ostalo _____

11. Što utječe na stvaranje percepcije o navijačkim skupinama kao problematičnim dijelovima društva?

- a) politika
- b) mediji

c) same navijačke skupine i njihova djela

d) ostalo _____

12. Godine 2016. na Europskom nogometnom prvenstvu u Francuskoj, susret Hrvatske i Češke prekinut je u 86. minuti zbog korištenja pirotehnike s tribine na kojoj su bili hrvatski navijači. Što je smisao takvoga i sličnih oblika ponašanja?

a) borba s vladajućim strukturama unutar Hrvatskog nogometnog saveza

b) huliganizam

c) utjecaj na rezultat reprezentacije na natjecanju

d) ostalo _____

13. Kakvo je Vaše mišljenje o upotrebi pirotehnike na stadionima?

a) podržavam

b) ne podržavam

c) ne znam

14. Što smatrate najvećim problemom profesionalnog hrvatskog nogometa kao cjeline?

a) korumpiranost nadležnih

b) nestručnost nadležnih

c) huliganizam

d) ostalo _____

15. Koji je razlog slabe posjećenosti susreta Hrvatski Telekom Prve lige?

a) teška financijska situacija

b) opasnost, mogućnost nereda

c) korupcija unutar nogometa

d) loša infrastruktura

e) ostalo _____

16. Kako biste objasnili tvrdnju prema kojoj je 'nogomet ogledalo društva'?

